

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ
SATIR ALTI KUR'ÂN TERCÜMELERİNDE
EDATLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet Arif ÇALIŞKAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Hatay- 2022

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ
SATIR ALTI KUR'ÂN TERCÜMELERİNDE
EDATLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet Arif ÇALIŞKAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Hatay- 2022

ONAY

MEHMET ARİF ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan **ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ SATIR ALTI KUR'ÂN TERCÜMLERİNDE EDATLAR** adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

19/08/2022

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ	
Prof. Dr. Suat ÜNLÜ	
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÇELİK	

Mehmet Arif ÇALIŞKAN Tarafından Hazırlanan “**Eski Anadolu Türkçesi ile Yazılmış Satır Altı Kur’ân Tercümelerinde Edatlar**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç.Dr. Mustafa Onur Kan
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etiknikelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (19/08/2022)

İmza

Mehmet Arif ÇALIŞKAN

ÖN SÖZ

Batı Türkçesi ile yazılmış Kur'an Tercümeleri Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri döneminde başlamıştır. Yapılan bu tercümeler; satır arası kelime kelime tercümeler, tefsirler ve tefsirli tercümler olmak üzere üçe ayrılır. Bu çalışmada sadece satır arası Kur'an tercümeleri incelenmiştir. Satır arası Kur'an tercümeleri birbirine çok benzediğinden ayırt etmek biraz güç. Türkçe yazılmış satır arası Kur'an tercümeleri Türk Dili açısından önemli bir yere sahiptir.

Satır arası Kur'an tercümeleri Türk dilinin gelişimini ve değişimini takip etmek için Türkologların başvurması gereken önemli kaynaklardır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türk dilinde yeni gelişimler ve değişimler meydana gelmiştir. Bu açıdan yapılacak dil çalışmalarında Batı Türkçesi ile yazılmış satır altı Kur'an Tercümelerine başvurmak gerekmektedir.

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış Satır Altı Kur'an tercümesi Cevâhîrî'l Asdâf, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 kayıtlı nüsha ve Manisa Kur'an Tercümesinde geçen edatlar incelenmiştir. Öncelikle satır altı tercüme edilmiş nüshaların transkripsiyon edilmiş hali temin edilmiş daha sonra metinler tek tek incelenmiştir. Tespit edilen her edat türüne beş örnek verilmiştir. Bazı edat türlerine bir veya iki örneği tespit edildiğinden örnekleri az verilmiştir. Ayrıca tesbit edilen edatlara tarihi süreçte hangi eserlerde ne şekil kullanıldığına dair örnekler verilmiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında ve fikir aşamasında yardımını esirgemeyen ve yüksek lisans eğitimi boyunca bana rehber olan ve bu alanda yetişmeye katkı sağlayan danışmanım Doç. Dr. Ahmet Haşimi hocama çok teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimi süresince emekleri ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Jale Öztürk'e ve Dr. Yasemin Çelik'e bu süreçte katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ SATIR ALTI KUR'ÂN TERCÜMELERİNDE EDATLAR

Mehmet Arif ÇALIŞKAN

Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022

Danışman: Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

ÖZET

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış satır altı Kur'an tercümelerinden Cevahirül Asdâf Kur'an Tercümesi, Manisa Kur'an Tercümesi ve Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 numarada kayıtlı satır altı Kur'an tercümelerinde geçen edatlar incelenmiştir.

Öncelikle edatlar hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Daha sonra bu üç nüsha temin edilmiştir. İlk önce Cevahirül Asdâf nüshasında geçen edatlar tespit edilmiş, daha sonra Manisa Nüshasında geçen edatlar tespit edilmiş, en sonda Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 nüshasında geçen edatlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın giriş kısmında satır altı Kur'an tercümeleeri hakkında bilgi verilmiş ve satır altı Kur'an tercümeleeri hakkında yapılan çalışmalar derlenmiştir. Daha sonra edatlar hakkında bilgi kapsamlı verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan inceleme kısmında tespit edilen edatlara yer verilmiştir. Tespit edilen her edat için dört, ya da beş örneği verilmiştir. Ayrıca tespit edilen edatlara tarihi süreçte hangi eserlerde ne şekilde kullanıldığına dair örnekler verilmiştir. Bazı edatların birer, ikişer örneğine rastlanmıştır. Tespit edilen edatların üç nüshada da bir birine benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünü ise; sonuç bölümü oluşturmaktadır. Sonuç kısmında incelenen üç nüshada farklı geçen edatlara değinilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Satır Altı Kur'an Tercümeleri, Edatlar.

**PREPOSITIONS IN INLINE QURAN TRANSLATIONS Written in OLD
ANATOLIAN TURKISH**

Master's Thesis, Mehmet Arif ÇALIŞKAN

Turkish Language and Literature Department, 2022

Supervisor: Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

ABSTRACT

In this study, Cevahirül Asdaf's underline Qur'an Translation, which is one of the underline Qur'an translations written in Old Anatolian Turkish, the Manisa Copy's underline Qur'an translation, and Sivas Congress and Ethnography Museum E.Y. We examined the prepositions in the underline Qur'an Translations registered under the number 84/176.

First of all, we did an extensive research on prepositions. Then we provided these three copies. First, we identified the prepositions in the Cevahirül Asdaf copy. Later, we identified the prepositions in the Manisa Copy, and finally Sivas Congress and Ethnography Museum E.Y. We identified the prepositions in the 84/176 issue.

In the introductory part of this study, we gave information about the Underline Qur'an Translations. We have compiled the studies on the underline Qur'an Translations. Then we gave information about prepositions. In the second part of the study, we included the prepositions we identified in the review section. We tried to give four or five examples for each preposition we identified. We gave examples of the prepositions determined in which works they were used in the historical process. We came across one or two examples of some prepositions. We determined that the prepositions we detected were similar to each other in all three copies. The third part of our study; the results section. In the conclusion part, we mentioned the different prepositions in the three copies that we examined. We evaluated the data we obtained.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Underline Qur'an Translations, Prepositions.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VIII
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	IX
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu.....	1
Çalışmanın Amacı.....	1
Çalışmada Kullanılan Yöntem.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ SATIR ALTI KUR‘AN TERCÜMELERİ

1.1.Kur'anı Kerim'in Tercüme Meselesi	2
1.2. Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye İlk Çevrilme İşi.....	3
1.3. Türkiye'de Batı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümeleri Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar	6
1.4. İncelenen Metinler Hakkında Genel Bilgiler	8
1.4.1 Cevâhirul-Asdâf.....	8
1.4.1.1 Genel Özellikleri.....	8
1.4.1.2. Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar.....	9
1.4.2. Manisa Kur'an Tercümesi.....	9
1.4.2.1 Genel Özellikleri.....	9
1.4.2.2 Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar.....	10
1.4.3. Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 Numarada Kayıtlı Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satır Altı Kur'an Tercümesi	10
1.4.3.1. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar:.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

2. EDATLAR ÜZERİNE.....	12
-------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Çekim Edatları	20
3.1.1. Başkalık, ayrılık, ötekilik bildirenler.....	20
3.1.1.1 artuk “- <i>DAn başka, -DAn Fazla</i> ”	20
3.1.1.1.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Başkalık Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar.....	21
3.1.1.1.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Başkalık, Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar.....	21
3.1.1.1.3. İsimlerin Yalın Hali İle Kullanımı.....	22
3.1.1.2. ğayrı “- <i>den başka</i> ”	22
3.1.1.2.1. İsmiın Çıkma Hali ile Kullanıldığında Cümleye -Den Başka Anlamı Katanlar.....	22
3.1.1.2.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Cümleye -den başka Anlamı katanlar.....	23
3.1.1.3. Özge	23
3.1.1.3.2. Zamirlerin Ayrılma Hali İle Kullanıldığında Cümleye Başkalık, Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar	25
3.1.2. Benzerlik Ve Miktar Bildirenler	26
3.1.2.1 Berâber “ <i>a eşit, gibi</i> ”	26
3.1.2.1.1. Verme Hali ile Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “- <i>A eşit, birlikte, gibi</i> ” Anlamaları Katanlar.....	26
3.1.2.1.2. Berâber Edatı (SKT) Örneklerde -A Eşit, Gibi Anlamaları Katanlar... 26	
3.1.3.1. Bigi.....	27
3.1.3.1.1. Yalın Hali.....	27
3.1.4.1. Deñlü “ <i>gibi, kadar</i> ”	27
3.1.5.1. Emsâli “ <i>gibi, benzeri</i> ”	27
3.1.6.1 Mişâl “ <i>benzer, eş, gibi</i> ”	28
3.1.7.1. Mukâbil	29
3.1.8.1.Gibi	29
3.1.8.1.1. İyelik Eki Unsuruyla Bağlananlar.....	29
3.1.8.1.2. İlgi Hali Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler	30
3.1.9.1. Kadar.....	31
3.1.9.1.1. İyelik Eki Unsuruyla Birleşen kadar Edatı	32
3.1.9.1.2. Zamirlerin Yalın Hali İle Kullanımı	32
3.1.9.1.3. İsimlerin Yalın Hali İle Kullanımı	32
3.1.3. Mekân ve Zaman İfade Edenler.....	34

3.1.3.1. Aşağa “den öte, den aşağı”	34
3.1.3.1.1. Ayrılma Hali Eki Unsuruyla Birleşen Aşağa Edatı	34
3.1.3.2. Berü.....	35
3.1.3.3. Degin “a kadar”	36
3.1.3.3.1 Yönelme Hal Eki Unsuruyla Birleşen Degin Edatı	36
3.1.3.4. Öñ, öñdin “-den önce”	37
3.1.3.4.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında -Den Önce Anlamı Katanlar	37
3.1.3.4.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında -Den Önce Anlamı Katanlar.....	38
3.1.3.4.3. Önce, evvel” Manasında Zaman İfadesiyle Kullanılan	39
3.1.3.5. Yaña “den taraf, e doğru”	39
3.1.3.5.1. Ayrılma Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşen Yaña Edatı.....	39
3.1.4. Cihet “Yer-Yön” Bildirenler	41
3.1.4.1. aşı / aşağı / aşağı	41
3.1.4.1.2. Zamirlerin Ayrılma Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler	41
3.1.4.2. karşı “a doğru, mukabil, göre”	42
3.1.4.2.1. Yönelme Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler.....	42
3.1.4.3. Dapa <dap-a <tap-a “doğru, a doğru, taraf”	43
3.1.5. Sebep Ve Gaye Bildirenler.....	44
3.1.5.1. İçin, için, için.....	44
3.1.5.1.1. İlgi Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “için, uğruna, yoluna” Anlamı Taşıyanlar.....	44
3.1.5.1.2. İyelik Ekli İsimlerle Bileşenler “gaye” Anlamı Taşıyanlar	45
3.1.5.1.3. Yalın Halde İsim Unsuruyla Oluşanlar “sebep” Anlamı Taşıyanlar ..	46
3.1.5.1.4. Amaçla, Amacıyla Kullanılanlar	46
3.1.5.2. Ötürü, ötrü “den dolayı, sebebiyle”	47
3.1.5.2.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Bileşenler	47
3.1.5.2.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Bileşenler	48
3.1.6. Tarz Ve Mukayese Bildirenler	49
3.1.6.1. Göre	49
3.1.6.1.1. İsimlerin Verme Hali ile Bileşenler	49
3.1.6.1.2. Zamirlerin Verme Hali İle Bileşenler	50
3.1.7. Beraberlik Ve Vasıta Bildirenler	51
3.1.7.1. Beraber “-a eşit, gibi”	51
3.1.7.1.1. Yönelme Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler.....	51

3.1.7.2. birle, birlen, bile, bilen.....	52
3.1.7.3. Birle	53
3.1.7.4. Bile.....	53
3.1.7.4.1. İyelik Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler	53
3.1.7.4.2. İlgi Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler	54
3.1.7.5. İle, İlen.....	55
3.1.7.5.1. İlgi Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “Vasıtasıyla, vasıta ederek” Anlamında Kullanılanlar.....	55
3.1.8. Kuvvetlendirme Edatları	57
3.1.8.1. Aceb	57
3.1.8.2. Dağı< dağı	58
3.1.8.3. ğod “dahi, hatta, de-da”	59
3.1.8.4. Ok.....	60
3.1.8.5. Tamu “hele”.....	60
3.1.9. Denkleştirme Edatları	61
3.1.9.1. ne...ne	61
3.1.9.2. Yâhûd, yahod “veya”	61
3.1.9.3. yâ... yâ.....	62
3.1.10. Soru Edatları.....	64
3.1.10.1. ğanda< kıanda “nerede”	64
3.1.10.2. Hangi< kangı< kıankı	65
3.1.10.3. kangı.....	65
3.1.10.4. kıankı.....	65
3.1.10.5. ğanı, hani< kıanı “nerede”	65
3.1.10.6. kıanda “nerede, nereye, ne zaman”.....	66
3.1.10.7. Mu / mı / mi	67
3.1.10.8. ne.....	68
3.1.10.9. Niçe, neçe <ne+çe “nasıl, ne kadar”	68
3.1.11. Tekerür Edatları.....	69
3.1.11.1. Girü “-den sonra, tekrar, yeniden”	69
3.1.11.2. kere “defa”	70

SONUÇ

Tablo 1.....	75
4.1. Tespit Edilen Edatların Köken Tablosu.....	75
4.1.2. Türkçe Kökenli Edatlar	75

Tablo 2	76
4.1.3. Yabancı Kökenli Edatlar	76
KAYNAKÇA	77

KISALTMALAR

(Ar.):	Arapça
(Far.):	Farsça
a:	Metindeki yaprağın ön yüzü
a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.m.:	Aleyhisselam
bkz:	Bakınız
(CAKT) :	Cevâhirul-Asdâf Kur'an Tercümesi
DİA.:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.:	Hazret
(MKT):	Manisa Kur'an Tercümesi
(SKT):	Sivas Kur'an Tercümesi
TDAY.:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK:	Türk Dil Kurumu
TİEM.:	Türk İslam Eserleri Müzesi
→:	Bakınız

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

ا	elif a,	â
ء	hemze	’
ب	be	b, p
پ	pe	p
ت	te	t
ث	se	s
ج	cim	c, ç
چ	cim	ç
ح	ha	h
خ	hı	h
د	dal	d
ذ	zel	z
ر	re	r
ز	ze	z
ژ	je	j
س	sin	s
ش	şin	ş
ص	sad	ş
ض	dad	z, d
ط	tı	t

ظ	zı	z
ع	ayın	‘
غ	gayın	ğ
ف	fe	f
ق	kaf	k, q
ك	kef	k, g, n
گ	gef	g
ڭ	kef	sağır kef, n
ل	lam	l
م	mim	m
ن	nun	n
و	vav	v, w, o, o, u, û, u
ه	he	h, e, a
لا	lamelif	la
ی	ye	y,

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi'ne ait Satır altı Kur'an Tercümelerinden olan "Cevahirü'l Asdâf Satır Altı Kur'an Tercümesi Nüshası, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 nushası ve Manisa Satır Altı Kur'an Tercümesi Nüshasında geçen edatların incelenmesidir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış Satır altı Kur'an Tercümelerinden olan Cevahirü'l Asdâf Satır altı Kur'an Tercümesi, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 Satır arası Kur'an Tercümesi ve Manisa nüshası satır altı arası Kur'an tercümelerinde geçen edatları tespit etmek ve bu edatları incelemek.

Çalışmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada öncelikle Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış satır arası Kur'an tercümelerin transkripsiyon edilmiş halleri temin edilmiştir. Daha sonra belirlenen üç nüsha tek tek incelenerek bu nüshalarda geçen edatlar tespit edilmiştir. Tespit edilen her edat için tarihi süreçte hangi eserde kullanıldığına dair örnekler verilmiştir. Öncelikle Cevahürü'l Asdâf metni, daha sonra Manisa Nüshasını en son da Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 nolu kayıtlı nüsha incelenmiş ve bu metinlerde geçen edatlar tespit edilmiştir. Metinlerde geçen bazı edatlara diğer metinlerde aynı edata rastlanmamış olup ve bu sonuç kısmında belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ SATIR ALTI KUR'ÂN TERCÜMELERİ

1.1.Kur'anı Kerim'in Tercüme Meselesi

İslam tarihi boyunca Kur'an-ı Kerim'e bine yakın tefsir yazılmıştır. Bunun yanında yazılan tercüme sayısı ise oldukça sınırlıdır. Kur'an-ı Kerim'in en büyük müfessiri de Hazreti Muhammed'dir. Hadis imamları, Hazreti Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hüviyetinde olan hadislerini ezberleyerek sonraki dönemlere nakletmişlerdir. Bunlardan biri olan İmam-ı Ahmed İbn-i Hanbel bir milyon hadîsi hıfzına alarak nakletmiştir. Ayrıca sadece tercüme ile Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmaya çalışılmasının birtakım sakıncaları vardır. Mesela, Tevrat, İncil ve Zebur'un ibareleri; Kur'an gibi mucizelik yönleri olmadığından, hem sürekli tercüme tercüme üstüne olduğundan, pek çok yabancı kelimeler içlerine karışmıştır. Hem müfessirlerin sözleri ve yanlış tevilleri, onların âyetleriyle birbirine karıştırılmış; hem de bazı cahillerin ve bazı gazez sahibi kişilerin tahrifatı da ilâve edilmiştir. Şu surette o kitaplarda tahrifat ve değişiklik çoğalmıştır.

İslam bilginlerin çoğu orjinalinin yerine kullanılmak üzere Kur'an'ı Kerim'in birebir tercüme edilmesini uygun bulmamışlardır. Bu görüşe delil olarak Kur'an'ı Kerim'in tercüme edilmesinin uygun olmayacağını ve tercümenin, icazı kaldırabileceği gibi iki argüman ortaya koymaktadır. Aslında Kur'an'ı Kerim'i tercüme etme orjinalinin yerini alabileceğinin kaygısı vardır. Kur'an'ı Kerim'i tercüme etmenin dinen uygun olmadığını söyleyen islam âlimleri, bu görüşlerini, namazda tercüme dua okumanın dinen uygun olmadığını namaz sırasında dua okurken duanın orijinal dili ile okunması gerektiğini tercüme edilerek okunan duanın uygun olmadığı endişesi varken kuranın da tercüme edilmesinin uygun olmayacağını düşünmektedirler (Altuntaş 1998, Ünlü 2007a'dan).

1.2. Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye İlk Çevrilme İşi

Tercüme Arapça “**terceme**” fiilinin mastarı olan “**tercemetün**” kelimesinin Türkçede kullanılan şeklidir. Sözlükte; bir sözü söylendiği dilde açıklamak, bir sözü başka bir dilde açıklamak, bir sözü bir kimseye ulaştırmak, bir sözü başka bir dile nakletmek, bir sözün anlamını diğer bir dilde dengi bir sözle aynen ifade etmek demektir.

Tercüme işini yapmak verilen sözü, cümleyi birebir çevirmek çok zordur hele bu iş Allah'ın kelamı Kur'an'ı Kerim olunca tercüme işi daha da zorlaşmaktadır. Kur'an-ı başka bir lisana birebir özellikleriyle tercüme etmek neredeyse imkânsızdır. Kur'an, sadece anlamıyla değil, kelimeleri oluşturan harflerin, cümledeki kelimelerin bir biriyle uygun dizilişi ve bu uyumdan çıkan ahengiyle bir bütün olarak ortaya çıkan ses ve musikiye sahiptir. Kelime kelime yapılan aktarma, orjinalinin yerine kullanılan kelimelerdir. Yapılan tercümler, Kur'an'ın orjinalinin yerine kullanılamaz, Kur'an'ın bütün icaz yönlerini ortaya koyamaz. Bunun sebebi Kur'an Kerim Allah tarafından vahiy olarak gönderilmiştir (Ateş: 1061).

Dil, bir iletişim aracıdır ve insanların bir biriyle iletişimlerini sağladığı gibi Allah ve peygamberleri arasında da iletişimi sağlamıştır. Dilin görevi ile ilgili ayette de bunu görmekteyiz. Bu ayet "(Allah'ın emirlerini) insanlara açıklamaları için her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.

Değişik toplumların terimleri, eşyayı, hareketleri ve tanımları farklı sözcüklerle isimlendirmeleri ve bu isimleri kendilerine özgü açıklamaları, farklı dillerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Kur'an-ı Kerim "O'nun delilerinden biri de gökleri ve yeri" var etmesi, dillerinizin, tenlerinizin bir birinden farklı olmasıdır. "ayetiyle dillerin bir birinden farklı olduğunu, Allah'ın varlığının kanıtlarından biri olarak söyler ve kendi dili olan Arapça dışındaki dilleri "yabancı dil" olarak niteler: "Şüphesiz biz onların Kur'an 'ı ona ancak bir insan öğretiyor dediklerini biliyoruz. Kendisine Kur'an 'ı nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır, Hâlbuki bu (Kur'an'ın dili) apaçık bir Arapçadır.

Birbirinizi tanımanız için sizi kabilelere ve milletlere ayırdık ayeti de, farklı milletlilerin ve toplumların tanışıp anlaşmasında ilk olarak dilin önemini ortaya koymaktadır. Kur'anı Kerimde de farklı dillerin öneminden bahsedildiğini görmekteyiz (Altuntaş 1998: 2).

"Kur'an, ya bütün dillerde, ya da bunlardan sadece biriyle indirilebilirdi. Bütün dillerde indirilmesine ihtiyaç yoktu. Çünkü bu gereksiz bir tekrara sebep olurdu. İşte tercüme böyle bir tekrara alternatif olarak hizmet verebilir. Bu durumda Kur'an'ın bir tek dil üzerine inmesi seçeneği kalmaktadır. Bunun için en elverişli dil de Resul'ün kavminin dili olan Arapça idi. Zira ona en yakın olanlar Araplar idi. Arapların Kur'an'ı Hz. Peygamberden öğrenip iyice anlamaları ve Kur'an'ın onlardan başkalarına intikal edip yayılmasından sonra, yapılan tercümeler onun açıklanması ve anlatılması işini icra etmişlerdir (Altuntaş 1998: 12).

Kur'an'ın Arapça dışındaki dillere tercümesi meselesi hicri ikinci asırdan başlayarak gündeme gelmiş, bu konudaki tartışmalar da özellikle tercüme ile kıraat, yani namazda Kur'an-ı Kerim'in tercümesini okumanın caiz olup olmadığı meselesine dayalı olarak çıkmıştır. Büyük mezheplerden Şafii, Malik, Hanbeli ve Zahir mezhepleri Kur'an'ın harfî/lafzî tercümesini caiz görmedikleri gibi, hangi şartlar altında olursa olsun namazda Kur'an tercümesi okumanın da kesinlikle caiz olmadığı görüşündedirler. Hanefi mezhebi ise İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşü istikametinde, Kur'an okumayı bilmeyen kimsenin, bunu öğreninceye kadar namazda tercüme okumasına cevaz vermektedir (Altuntaş 1998: 8).

Kur'an'ın tercüme edilmesi birçok âlim tarafından caiz görülmemesine, bir kısmı tarafından ancak zaruret ölçüleri içinde caiz görülmesine rağmen Kur'an öteden beri tercüme edilegelmiştir. İşte, gerek bu fiili durum, gerek tercümenin caiz hatta zaruri olduğunun birçok âlim tarafından ortaya konmuş olması; bu yasakçı görüşün, üzerinde ittifak edilen bir görüş olmadığını, zamanın şartlarına göre ve özellikle tercümenin Kur'an yerine konacağı ve namazda okunacağı endişesi ile belirlendiğini ve bağlayıcılığının bulunmadığını açıkça göstermektedir (Altuntaş 1998: 18).

Türklerin İslâmiyeti kabul edişlerinin, tabîî bir sonucu olarak onların Kur'an'ı anlamak, kavramak, esas ve kurallarını öğrenmek ve öğretmek için Türkçeye çevrilmesini de bütün bir millete Arapça öğretmek imkânsız olduğundan kaçınılmaz kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe ilk çevirileri manevi anlamda Türk milletinin dini ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, sosyal anlamda da dil çalışmaları açısından son derece önemlidir. İnsanoğlunun üzerinde en çok titizlikle durduğu çalışmalarda dini metinler olması sebebiyle Kur'an gibi kutsal bir metnin çevirisini yaparken yapılabilecek her hatadan dolayı günahkâr olma korkusu çevirenleri son derece dikkatli ve titiz

davranmaya sevk etmiştir. İşte bu endişe, Kur'an çevirilerinde metnin aslına mümkün olduğu kadar sadık kalınmayı zorunlu ve kaçınılmaz kıldığı gibi bu işi yapabilecek en yetkin kişiler tarafından ele alınmıştır (Ünlü, 2007b: s. 143).

Türklerin İslamiyeti kabulü 10.yy.da Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Ardından da bu kutsal eserin Türkçeye çevrilmesi gerekmiştir. Önce Samanoğullarından Emir Mansur b. Nuh (H.350-365/m.961-976) zamanında Maverâü'n-nehirli âlimlerden kurulu bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Zeki Velidi Togan'a göre Kur'an'ın Türkçeye tercümesi de Farsça tercüme ile aynı zamanda, belki aynı komisyonun Türk üyeleri tarafından yapılmıştır (Togan 1960: 135). Fuat Köprülü'ye dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise Kur'an'ın Türkçeye tercümesi, Farsçaya tercümesinden yaklaşık bir asır sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olmalıdır (İnan 1961: 8). Togan ilk Türkçe çevirilerin asıl nüshasının İslamiyet'i kabul eden Argu ve Karluk Türklerinin lehçesinde, Çü ve Sirderya civarındaki Oğuzların ağzının da tesiri ile yazılmış olduğunu söyler (Togan 1960: 162). Fuat Köprülü Türk Edebiyatı Tarihi'nde (Köprülü 1986: 162). İlk Kur'an tefsirinin H.VI/M.XI. yy. sonunda veya H.V/M.XII. yy. başında Batı Türkistan'da yapıldığı üzerinde durmuştur. Anadolu sahasında yapılan ilk Kur'an tercümeleri ise Selçuklular Devletinin yıkılışından sonra kurulan Beylikler devrinde ortaya konmuştur. Doğu Türkçesi ile yapılan ilk tercümelerde Kur'an'ın bütünü esas alınmışken, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılanlarda daha çok ibadet faaliyetlerine yönelik kısa surelerin tercüme ve tefsiri olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde, Kur'an'ın bütününe yönelik tercüme çalışmaları XIV. yy.ın sonlarında başlanmıştır. Bu dönemde yapılan Kur'an tercümeleri üç şekilde karşımıza çıkmaktadır 1. Satır arası kelime kelime tercümeler, 2. Tefsirli tercümeler, 3.Tefsirler (Bayraktar, 2019: s. 358).

1.3. Türkiye’de Batı Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümeleri Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar

Ahmet TOPALOĞLU, Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Baslarında Yapılmış Satır Arası Kur’an Tercümesi I (Giriş ve Metin) İstanbul: 1976; II Sözlük, İstanbul: 1978.

Esra KARABACAK, Manisa Halk Kütüphanesi’ndeki Satır Arası Kur’an Tercümesi: Giriş-Metin-Dizin I-III, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

Hikmet YILMAZ, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 1b-53a. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992.

İbrahim DELİCE, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 105b-170b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992.

Emin EMİNOĞLU, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 171a-216b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1995.

Mehtap ALPER, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 217a-267b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1998.

Murat KÜÇÜK, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi, İnceleme- Metin- Dizin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2001.

Mehmet KÜTÜKÇÜ, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) 535b-616a. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2005.

İsmail GÜNEŞ, Mecmau’l-Envar, Ravzatu’l-Envar ve Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası Kur’an Tercümesine Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri ve Fonksiyonları. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2005.

Harun KÜPELİ, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Çevirisi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) 464a-535b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006.

Vefa AYHAN, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Çevirisi (Gramer-Metin-Sözlük) 245b-320a. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007.

Recep YILMAZ, Karışık Dilli Kur'an Tercümesi 183b-222a. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Mustafa TOKER, Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi I-II (İnceleme-Metin- Tıpkıbasım Örnekleri). Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2011.

Betül YALÇIN AKCAN, Eski Anadolu Türkçesi Satırları Kur'an tercümesi (Giriş-Metin-Dizin). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2013.

Erol ÇETİN, Türkçe İlk Kur'an Tercümesinin Grameri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014.

Buket Işıkcı YILMAZ, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) 1a-216b. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2015.

Harun Reşit YILMAZ, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) 216b-435b. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2015.

Cem TUNA, Berlin El Yazmaları Kütüphanesindeki Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2016.

Yaşar ŞİMŞEK, Eski Anadolu Türkçesi Satırları Kur'an tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin) Topkapı Nüshası. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kırıkkale, 2017.

Edibe Kübra YILMAZ TÜRE, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası Bir Kuran Tercümesi Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)

1b-63b. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Mediha Damla CEVHEROĞLU, Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi Grameri. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021.

İbrahim ZAN, Manisa İl Halk Kütüphanesinde 931 Numarada Kayıtlı Olan Eski Anadolu Türkçesine Ait Satır Arası Kur'an Tercümesinin Grameri. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021.

1.4. İncelenen Metinler Hakkında Genel Bilgiler

1.4.1 Cevâhirul-Asdâf

Cevâhiru'l Asdâf muhtasar bir tefsirdir. "Satır-arası" Kur'ân tercümeleriyle uzun tefsirler arasında tefsiri bir tercüme olarak kabul edilmektedir. Kastamonu ve havalisinde hüküm süren Candaroğulları beyliğinin sekizinci hükümdarı İsfendiyar bin Bayezid'in (1392-1440) emriyle oğlu İbrahim Celebi için, adı bilinmeyen bir âlim tarafından XV. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Eser üzerinde Sevinç Ahundova doktora çalışması yapmıştır (Ahundova 2012, s 16).

1.4.1.1 Genel Özellikleri

Cevâhirul-Asdâf nüshasında tercüme, ayetin bulunduğu cümlede yer almaktadır. Kısa ayetlerin tamamı satırda yer almakta, hemen peşinden Türkçe tercümesi yapılmıştır. Tercüme kısmı metnin aslına bağlı kalarak yapılmış, gerektiği yerlerde tercüme ek olarak kısa açıklamalara ve devamında tefsirlere yer verilmiştir. Tefsir kısımları genellikle kısa olmakla birlikte, bazen uzun tefsirlere, ayetlerin nuzul sebeplerine, kıssalara, hikâyelere ve fıkıh içerikli konulara rastlıyoruz. Cevâhiru'l-Asdâf'ta "satır-arası" tercümelerle karşılaştırıldığında Türkçenin, sentaksına daha uygun cümlelere rastlamaktayız. "Satır-arası tercümelerde ayetler cümleler halinde değil, kelime kelime Türkçeye aktarılır. Cevâhiru'l-Asdâf'ta bu tercüme tekniğinin etkisi var olsa da, esas tercüme şekli, metinde gecen ayetlerin geçtiği cümleler bittikten sonra, bu cümlelere bir bütün olarak anlam verilmiş olunmasıdır. Metnin açıklama ve

tefsir kısımlarında ise Türkçenin sentaksına uygun çeviri metodu daha çok ağırlık kazanmaktadır. Bu tarz çeviri yöntemi, Cevâhîrî'l-Asdâfın, Ebu'l-Leys Semerkandi tercümelerinden hacim olarak daha az ve anlaşılması bakımından daha kolay hale getirmiştir (Ahundova 2012, s 16).

1.4.1.2. Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

M. Fuat Köprülü, Encyclopedie de İslâm'ın Turks maddesinde bilgi vermiştir. (Encyclopedie de İslâm, IV, 994, Leyde, 1934). Tarama Dergisinde Cevâhîrî'l-Asdâf'tan 225 kelime bulunmaktadır. (Tarama Dergisi, İstanbul, 1934, s. 69). Tarama Sözlüğünde taranan eserler arasında Cevâhîrî'l-Asdâf'ın Nuruosmaniye kütüphanesinde 278 numarada kayıtlı nushasından da bahsedilmiştir. (Tarama Sözlüğü, c. I-VI, Ankara, 1963-1972). Cevâhîrî'l-Asdâf üzerinde şimdiye kadar belirtmiş olduğumuz çalışmalar arasında en kapsamlılarından Ahmet Topaloğlu'nun çalışmalarını gösterebiliriz (Topaloğlu, İstanbul, 1982, s. 14.).

1.4.2. Manisa Kur'an Tercümesi

Bu satır-arası Kur'an tercümesi Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada kayıtlıdır. 451 yapraktan ibarettir. 310 mm x 220 mm (250 x155) boyutlarında ve 11 Arapça, 11 Türkçe olmak üzere toplam 22 satırdır. Yazı türü harekeli nesihtir. Kâğıdı aharlı, abadi, mavi ve kırmızı cetveli, aşır ve cüz gülleri mülevven ve müzehheb, durak yerleri altın yaldızlı, mülevven veya mavidir. İlk iki yaprak lb+la silme altın yaldız ve mavi çiçek desenlidir. Cildi bordo meşin cilt olup, köşebentleri ve ortası yaldız kabartma çiçek desenli, kenarları yıpranmış mikleple kapağı altın yaldızlıdır. Eser tamir görmüştür. İlk 10 yaprağın kenarları onarılmıştır. 1b ve 2a yaprakları alttan ve üstten altın yaldız ve tezhiplidir: 450a ve 450b yapraklarında yırtıklar bulunmaktadır. Son 3 sure hariç sure başları müzehheb ve mülevvendir. Sonunda es-Seyid Halit Paşa'nın mührü bulunmaktadır (Karabacak 1994: 15).

1.4.2.1 Genel Özellikleri

Satır-arası tercüme olmasına rağmen sıkça tefsirlere de rastlamak mümkündür. Cümle yapısında, Arapça cümle yapısının yüklem, özne, nesne sırası esas alınmakla beraber az da olsa Türkçe cümle yapısının özellikleri görülmektedir. Bundan dolayı

noktalama yapılırken büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Dizin, kelime sayısı bakımından incelendiğinde Madde başı kelime sayısı: 3654, Arapça kelime sayısı: 2294, Farsça kelime sayısı: 89, Türkçe veya Türkçeleşmiş kelime sayısı: 1263, Arapça birleşikler: 70, Farsça birleşikler: 186, Türkçe birleşik şekiller: 244 tamlama, 1987 birleşik fiil, özel isim 91 olarak tespit edilmiştir (Karabacak 1994: 15).

1.4.2.2 Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Eser üzerinde en önemli çalışmaları, Esra Karabacak yapmıştır: Esra Karabacak; "Manisa Halk Kütüphanesi'ndeki Satır arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Dizin)" I-III, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992, An Inter- Linear Translation of The Qur(an Into Old Anatolian Turkish Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi: Introduction and Text Sources Of Oriental Languages and Literatures, 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1994, An Inter: inear Translation of the Qur(an Literatures 28, (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995, Alı Inter-linear Translation of The Qurcan Into Old Anatolian Turkish Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi Introduction and Texti; Sources Of Oriental Languages and Literatures 40 Introuction, Text, Glossary and. Facsimilie, Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a, 1997, An Inter- Linear Translation of The Qurcan into Old Anatolian Turkish Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi: Introduction and Text Sources of Oriental Languages Languages and Literatures 47 Introduction, Text, Glossary and Facsimilie, Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 93 1, Section two: 224b, 451a, 1997 adlı çalışmalar yapmıştır.

1.4.3. Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 Numarada Kayıtlı Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satır Altı Kur'an Tercümesi

İncelenen bu satır arası Kur'an tercümesi, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 numarada kayıtlıdır. Kitap, 18,5 x 25 x 10 cm boyutlarındadır. Tamamı 622 yapraktır. Her sayfada harekeli nesihle 11 satır Arapça metin ve her kelimenin altında kırma harekeli nesihle yazılmış Türkçe 11 satır bulunmaktadır. Mıklepli, şemsesiz, koyu kahverengi ve meşin ciltlidir. Başlangıç kısmındaki üç sayfada metin yoktur. Burada birtakım Arap harfleri, Fatiha suresinin üç ayeti ve ayrıca "İzzetlü, saadetlü, meveddetlü efendüm, sultanum" notu bulunmaktadır. Kitabın cildi

bozulmuştur, ilk sayfalar kopuktur ve özellikle alt tarafları metne zarar vermeyecek şekilde yıpranmıştır. 408. yapraktan sonraki sayfalar kâğıt yapıştırarak tamir edilmiştir. Kitabın sonunda cilt kapağının iç kısmında bir dua ve $1340-903 = 437$ işlemi yapılmıştır. Bu da kitabın son sayfasında iki yerde geçen “tarih-i tahriri 903” ibaresi doğrultusunda, eserin yaşının tespiti olsa gerek. Eserin sonundaki “ketebe”den vakfedenin Kezban Hatun adında biri olduğu anlaşılmaktadır. “Vekafe Kezban Hatun” notu ortalarda sayfa kenarlarında da geçmektedir. Eserin yazarı, yazıldığı yer ve zaman yahut istinsahı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Metin “Fatihâ sûresi” ile başlayıp “Nas sûresi” ile sona ermektedir. Bu bölüm Zümer sûresinden başlayarak; Mü’min, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkaf, Muhammed, Feth, Hucurât, Kâf, Zariyât, Tûr ve Necm sûrelerini içine almaktadır (Küpeli, 2006, s 10).

1.4.3.1. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar:

İbrahim DELİCE, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 105b-170b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992.

Emin EMİNOĞLU, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 171a-216b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1995.

Harun KÜPELİ, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) 464a-535b. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006.

Vefa AYHAN, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur’an Çevirisi (Gramer-Metin-Sözlük) 245b-320a. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007.

İKİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

2. EDATLAR ÜZERİNE

Edat Terimi

Sözcük türleriyle ilgili yapılan bütün çalışmlarda sözcükler, isim, fiil ve edat olarak üç grupta sınıflandırılmıştır. Edat, eski Yunan gramercilerinden bu yana edatın anlamı olduğunu yani isim ve fiillerden ayrı olarak sınıflandırılmış, tasnif edilmiş, bir sözcük türü olarak incelenmelere konu olmuştur (Porzığ, 1995: 111). Bu tasnif ve sınıflandırma halen bütün dünya dillerinde kullanılmaktadır. Edat terimi için bazen “harf” terimi kullanılmaktadır. Arapçada “harf” terimi edat demektir.

Necmettin Hacıeminoğlu edat terimi için şunu demektedir. “Arapça bir sözcük olan edat, âlet ve vasıta anlamına gelmektedir. Edat bir gramer unsuru olarak: edatlar tek başına kullanıldıklarında anlamı olmayan, sadece cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli ilişkiler kurmaya yarayan âlet sözlerdir. Edatlar görevleri itibariyle isim çekim eklerine benzerlik gösterirler. Dilin bütünü içinde tek başlarına bir unsur olarak ele alındığında edatlar çekime gelmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözler olurlar.” (Hacıeminoğlu, 1971: V) şeklinde tanımlar.

Edat terimi üzerindeki tartışmalar devam etmektedir. Batı gramercilerin yaptığı gruplandırmada edat terimi anlamı biraz daha daraltılarak tanımlanmış, bağlaç ve ünlemler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir. Bazı gramerciler edat için “Son Çekim Edatı” terimini kullanılmıştır. Edat terim batı gramerinde, “preposition” denilen sözcüğün başında kullanılan (particullar) veya edatlar, ekler için kullanılmaktadır. Hâlbuki bu dillerde sözcüğün sonunda kullanılan “postposition” adı verilen ekler veya edatlar bulunmaktadır. Türkçede sözcüğün veya sonunda veya başında kullanılan böyle unsurlar bulunmamaktadır (Korkmaz, 1999: 420). Bu terimlerin tümüne edat demek daha doğru olacaktır.

Edatların Tanımı

Türk dilinde edat, hem şekil, hem işleyiş bakımından ayrı bir sözcük olarak tanımlanmış; Eski Türkçeden bu yana edat farklı çeşitlenmeler olmuştur. Bu çeşitlenmeler sonucu yaygınlaşarak günümüze kadar gelmiştir. Türk dilcileri bazen, Arapçayı esas alarak, bazen batı gramercilerine göre edatı farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bazı dil bilimciler bu tanımları yaparken edatın anlamını daha da genişletmişler; bazı dil bilimciler edatı daha dar anlamda tanımlamışlar. Yapılan bu tanımlardan sonra edatın dar ve geniş anlamı ortaya çıkmaktadır.

Necmettin Hacıeminoğlu, *“Edat Arapça bir sözcük olup âlet ve vasıta demektir. Bir gramer unsuru olarak: edatlar tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer sözcük ve sözcük grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan âlet sözlerdir. Edatlar dilin mantığı kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcıdır. Vazife itibariyle isim çekim eklerine benzerler. Dilin bütünü içinde mücerret bir unsur olarak ele alındığı takdirde edatlar çekime gelmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözlerdir.”* şeklinde tanımlar (Hacıeminoğlu, 1971: V).

Tahsin Banguoğlu, *edat için Türkçe bir kelime olan “takı” terimini kullanan “İsimlerden sonra gelip onların cümle içinde başka kelimelerle ilişki kuran kelimelere takı (postposition) adını veriyoruz. Bunlar tek başlarına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yarar. Takılar yalnız adlara değil, her türlü isimlere gelirler* (Banguoğlu, 1986: 385). Banguoğlu’nun tanımı daha çok son çekim edatlarını kapsamaktadır. Muharrem Ergin edatın hakkında şunu söylemektedir: *“Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için mânâlı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz.”* (Ergin, 1980: 348).

Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğünde edat, “Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, ad ve ad soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli bağımsız kelime.”* olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 2007: 79). Bu tanım daha çok son çekim edatları için kullanılmaktadır.

Bugünkü anlamıyla edatlar, dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına değil, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) veya söz cümleler kuran (ünlem edatları) dil birimleridir. Başka bir deyişle, edatlar, ortaya çıkabilmeleri için bir başka varlığa (v + v) veya eyleme (v + e) gerek duyan bilgilerin adlarıdır. Bu yüzden tek başlarına kullanılamazlar. Bu bakımdan, edatlar birer bağlı birimdir, çünkü varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisinde ortaya çıkan ‘bulunma, yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç, vb.’ gibi bilgilerimizin adları, ancak bağlı birimler olabilirler ve bu bilgilerin var oluşları, ancak varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisi ile gerçekleşebilir (Karaağaç, 2009, s. 158).

Edatlar tek başına anlamı olmayıp daha çok isimlerden sonra gelerek onlarla diğer kelimeler arasında ilgi kuran görevli kelimelerdir. İsimlerden sonra gelmek suretiyle anlam kazanmaları dolayısıyla isim hal eklerine benziyorlarsa da kelime olmaları, sonuna geldikleri kelimelerle zarf veya sıfat işlevine sahip zengin ifadeli edat grupları oluşturmaları sebebiyle onlardan ayrılırlar (Tiken, 2004, s. 1).

İsim ile fiil, isim ile fiilimsi, isim ile isim ve isim ile cümle arasında benzerlik, vasıta, beraberlik, sebep, zaman, açıklama, neticelendirme gibi anlam ilgileri kuran; eşdeğer biçimbirimler ve cümleleler arasında bağlama görevi yürüten, bağlı olduğu isme seslenme bildiren; cümleye duygusal anlam katarak onu çeşitli açılardan pekiştirmekle görevli olan dilbilgisel anlamlı sözcüklerdir (Delice, Sözcük Türleri, 2017, s. 147).

*Deny, edatları Fransızca *préposition*(yeri ardda olan) “Fransızcada *prepositionlar* (yeri önde olan) demek olup kelimenin önünde bulunarak görevlerini gördükleri hâlde, Türkçedekiler bu dilin hiçbir zaman ön ek almayıp daima sondan elemelenmesi yüzünden görev aldıkları keliemnin ancak ardı’nda yer almış bulunmaktadır.” şeklinde tanımlamıştır (Deny, 2012: 531).*

Edatların Özellikleri

1. Edatlar cümle içinde kullanılmadığında tek başlarına kullanıldığında anlamları olmaz.
2. Edatların gramer görevi olan kelimelerdir.
3. Edatlar ad ve fiil gibi hareketi veya nesneyi karşılık gelmezler.
4. Edatlar tek başlarına veya cümle içinde sorulara cevap veremezler.
5. Edatlar cümle içinde kullanıldığı yere göre farklı anlamlara gelir. Cümlenin açık olmasına ve cümleye duygu yönünden katkı sağlarlar (Pul, 2002: 77).
6. Edatlar farklı kelimelerle birlikte kullanıldığında bir anlamı olan sözcüklerden oluşur.
7. Edatlar tek başlarına cümlelerin ögesi olamazlar. Bereaber kullanımlarında o kelime grubu ile bir öge oluştururlar (İpek, 2018: s 485).

Edatların Sınıflandırılması

Dil araştırmacılarına göre edatlar son çekim edatları, seslenme edatları (ünlemler) bağlama edatları (bağlaçlar), olarak üçe gruba ayrılır (Demirci, 2017, s. 124).

AKALIN, edatları yedi başlığa ayırır “bağlama edatları, son çekim edatları, soru edatları, işaret edatları, berkitme edatları, karşılaştırma-denkleştirme edatları ve ünleme edatları” (Akalin M., 2001, s. 317). Bu başlıklardan “bağlama ve karşılaştırma” edatları bağlaçları; ünleme edatları ünlemleri son çekim edatları da çekim edatlarını kapsamaktadır.

İbrahim DELİCE ise edatları çekim, bağlama, ünlem ve pekiştirme edatları olmak üzere dört başlıkta incelemektedir (Delice, Sözcük Türleri, 2017, s. 147).

Çekim Edatları

Çekim edatları, isimlerle ek vasıtasıyla veya eksiz öbekleşerek edat grubunu oluşturur. Bu edat grupları, sözcüklere ve cümlelere çok çeşitli anlamlar kazandırır. Çekim edatı kavramı yerine “ilgiç, ilgeç, son çekim edatı, preposition, postposition” gibi kavramlar da kullanılmakla birlikte dilbilimciler tarafından çoğunlukla çekim edatı ifadesini kullanmaktadırlar.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türü, ilgeç” (Akalin Ş. H., 2011, s. 754) olarak tanımlanan çekim edatları, bağlı bulundukları isim soylu sözcükler sayesinde cümlede zarf başta olmak üzere isim, sıfat gibi işlevler üstlenir. Leyla KARAHAN, isimlerle çekim edatları arasına anlamlı veya görevli hiçbir sözcük veya sözcük grubu giremeyeceğini; çekim edatlarının önlerine nitelik veya derece ifade eden bir sözcük alamayacağını ifade etmektedir (Karahana, 2017). Bir isim unsuruna eklenerek fiilin veya bağlı olduğu fiilimsinin anlamını tamamlıyorsa zarf, cümlelerin yüklemi durumunda veya isim cümlesinde yer bildiren (yer tamlayıcısı) konumdaysa isim, bir adı niteliyor veya belirtiyorsa sıfat işlevindedir.

- ne vaktiden berü sen bu işi işlersin (KN 26/8) (Zarf)
- kulağ minüm dapa dutğıl (BH 61a/23) (Zarf)
- bir menüm gibi oğul bulunmaz mı olur (DK 29b-1) (Sıfat)
- kapuñdan ğayrı yire kılma muhtâc (CH 468) (Sıfat)
- geçer çalğ koyında yatuban deniz (SN 200-8) (İsim)
- receb bularuñ üzre keçdi, oyanmadılar (BH 17b/5) (İsim)

Çekim edatları yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, kendinden önceki isme bağlanırken çeşitli ekler alabilir. Bunlar yönelme, ayrılma ve ilgi hâli ekidir (Özmen, Türkçenin Sözdizimi, 2016, s. 99). İbrahim DELİCE buradaki ilgi hâli ekini (-In/ -Un/ -üm) yapısal veya sözdizimsel bir işlev içermeyen kaynaştırıcı ses öbeği olarak; yönelme (-A) ve ayrılma hâli (-DAn) ekini de zarf olan sözcüğü çekim edatına dönüştüren öncül bir ek olarak açıklar (Delice, Türkçe Sözdizimi, 2018, s. 24-25).

Çekim edatlarıyla ilgili bazı açıklamalar şöyledir:

“[Çekim edatları]; iki kavram arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan, mutlaka çekim edatı öbeği içinde bulunan ve çekim edatı öbeğinin ikinci bileşeni olarak kullanılan, dil bilgisel anlamlı uydu bir sözcük türüdür.” (Delice, 2017, s. 147).

Çekim edatı yerine ilgeç kavramını kullanan Turgay SEBZECİOĞLU, ilgeçleri sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan, cümle içerisinde birlikte öbek kurduğu sözcük veya sözcük öbekleriyle bir işlev ve anlam kazanan sözcükler (Sebzecioğlu, 2016, s. 350) olarak tanımlar.

“Son çekim edatları genellikle aslî edatlardır. Bir ismin diğer bir kelimeyle ilgisini kurarlar.” (Akalın M., 2001, s. 319).

“Son çekim edatları; isimleri, zamirleri ve sayıları takip eden, onlarla sıkı sıkıya bağlı, manalarına göre onlara tâbi, fakat gramer bakımından onlara hâkim kelimelerdir.” (Gabain, 2007, s. 93).

Çekim Edatlarının Sınıflandırılması

Çekim edatları temelde yapı bakımından isim, fiil kökenli edatlar ve yabancı kökenli edatlar; cümleye kattığı anlam bakımından da “benzerlik, yer, yön, zaman, sebep” gibi başlıklarla sınıflandırılmaktadır. Aşağıda, bazı araştırmacıların tasniflerine yer verilmiştir.

Ahmet Bican ERCİLASUN, çekim edatlarını kökenlerine ve kullanılış biçimlerine göre şöyle sınıflandırmaktadır:

Fiil kökenli edatlar: *ile, ilişkin, göre, geçe, aşırı, aşkın, değin, diye doğru, dolayı, karşı, ötürü.*

İsim kökenli edatlar: *gibi, için, başka, bakıma, bakımından, beri, boyunca, dek, denli, içre, önce, sonra, üzere, yana.*

Yabancı kökenli edatlar: *ait, beraber, dair, derece, evvel, gayri, ibaret, itibaren, kadar, nazaran, rağmen.*

Kullanılış biçimleri bakımından:

İsimlerin yalın hâli ile kullanılanlar: *(aslan) gibi, (Ali) için, (kalem) ile, (deniz) aşırı, dek, diye kadar, üzre.*

Zamirlerin ilgi hâli ile kullanılanlar: (senin) gibi, (benim) için, (benim) ile, kadar.

İsimlerin yönelme hâli ile kullanılanlar: (hocaya) ait, (buna) bakarak, (ona) dair, (akşama) dek, değin, doğru, göre, ilişkin, kadar, karşılık, nazaran, rağmen, karşın.

İsimlerin çıkma hâli ile kullanılanlar: (okuldan) aşağı, (kitaptan) başka, (sabahtan) beri, dışarı, dolayı, evvel, gayri, içeri, itibaren, önce, öte, ötürü, sonra, taraf, yana (Ercilasun, Türk Lehçeleri Grameri, 2007, s. 66-67).

Çekim edatlarını Necmettin HACİEMİNOĞLU anlam bakımından şöyle gruplamıştır:

1. Başkalık, farklılık ifade edenler: adın, artuk, ayruk, başka, bölek, gayrı, hariç, ma'ada, ögün, öñ, öñi, öñin, özge, ziyade vb.

2. Benzerlik ve miktar bildirenler: āsā, asıl, beraber, bigi, bigin, çağlıg, çenli, çeli, çeşit, deñlü, derece, dik/ dek, dürlü/türlü, emsali, gibi/ givin/ kibi/ kibin/ kibik/ kimi, güne, kadar, manend/ manendi, meñiz, meñizlig, mertebe, misāl, misillü, muŌādil, muķābil, nazar, nāzır, oñşaşıg, rütbe, sayu, sıfat, teg/ tig/ tek/ tik, vār, veş, yanlıg vb.

3. Mekân ve zaman ifade edenler: alıp ara, asra, aşı, aşığa, aşıp, aşık, aşnu, basa, berü/ birü, burna, burun, degin/ digin/ deginçe/ diginçe, evvel, gerü/ girü, içre/ içgerü, kadar, keçe/ kiçe, kidin, kiyin, kin, kirse, kodık, orta/ ortu/ otra, oza, öñ, öñi, öñin, öñdün, öte, öze, özere, sabık, sıra, soñ, soñra, ta, taraf, taş, taşra, tegi/ tigi, tegin/ tigin, teginçe/ tiginçe/ tegre/ tigre, tigrü, üste, üstün, ulatı, yan, yanja, yana, yöre vb.

4. Cihet bildirenler: arı, arkuru, asra, aşı, baka, cānib, dapa/tapa/daparu/ tapara/ taparu, degin, deginçe, dek, dogru/ toğru, unaru, ilgerü, kadar, karap, karşı, karu, nari/ naru, sari/ saru, sınar, sınaru, taşgaru, turkaru, utru, yarı-yaru, yağru, yanjaru, yınjak, yokaru vb.

5. Sebep ve gaye bildirenler: dāir, dolayı, için/ içün/ üçün/ uçun, iyin, ma'niden, nāşı, ötkürü, ötürü, rağmen, udu vb.

6. Tarz ve mukayese bildirenler: baka, başlayı, göre/ köre, nazaran, nisbetle, tüze vb.

7. Beraberlik ve vasıta bildirenler: beraber, bile, bilen, birle/ birlen, ile/ ilen, ulam vb. (Hacıeminoğlu, 2015, s. 2-3).

Yapı, köken ve nitelik bakımından ise beş gruba ayırır:

1. Füliden türeyenler: göre, oza, tapa, öte...

2. İsimden türeyenler: uçun, önin, gihin, birle...

3. Yapısı ve menşei bilinmeyenler: ara, arı, adın, ok/ök, ma/me, erki...

4. Taklidi söz mahiyetinde olanlar: ah, ey, vah, oh, haydi, ya, ha...

5. Yabancı asıllı olanlar: ger, eger, hod, meger, muadil, mukaddem, mümasil...

(Hacıeminoğlu, 2015, s. XIV).

Bu çalışmada Necmetin Hacıeminoğlu'nun yaptığı sınıflandırma esas alarak edatları gruplandırılmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, edatları şöyle gruplandırmıştır:

1. Bağlama Edatları.

2. Çekim Edatları.

3. Karşılaştırma-Denkleştirme Edatları.

4. Kuvvetlendirme Edatları.

5. Çağırma-Hitap Edatları.

6. Soru Edatları.

7. Gösterme Edatları.

8. Tekerür Edatları

9. Cevap Edatları.

10. Ünlemler olmak üzere on gruba ayırmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: III).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Çekim Edatları

3.1.1. Başkalık, ayrılık, ötekilik bildirenler

Bu görevdeki edatlar çekime girdiğinde anlam yönünden “başkalık, ayrılık, ötekilik” gibi manalar üretmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış; *artuğ*, *ğayrı*, *özge* edatlarının bu görevde kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.1.1.1 *artuğ* “-DAn başka, -DAn Fazla”

Art- fiilinin -k fiilden isim yapma eki almasıyla oluşmuştur. (Tiken, 2004, s.1). Kelime tür bakımından bir sıfattır. Türkiye Türkçesinde artık şeklini almıştır. Genellikle isimlerin ayrılma haliyle kullanıldığında başkalık, ayrılık, ötekilik anlamlarını verir. Metinde son çekim edatı görevi dışında zarf ve sıfat olarak da kullanıldığını söyleyebiliriz. İsimlerin çıkma hali, zamirlerin çıkma hali ve yalın hali ile kullanılır.

Artuğ edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz: Eski Türkçe: yarağında yulmanızda yüz *artuğ* okun urtı (RTY. I 44., I D. 33); Krahanlı Türkçesi: yoğurğanda *artuk* adak körülse üşiyür (Div. II. 137-6); Harezmi Türkçesi: bir avuç suvdın *artuğ* (RB. 136 v-18); Kıpçak Türkçesi: kim teñrini sever barçadan *artuğ* (KW. 41);

Artuğ edatı isimlerin çıkma hali ve zamirlerin çıkma hali ile kullanımını görmekteyiz.

- a. İsimlerin çıkma hali ile
- b. Zamirlerin çıkma hali ile

3.1.1.1.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Başkalık Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar

[61b] pes eger (10) dişiler ikiden *artuḵ* olsalar, (CAKT)

(13) ziyân idici olmadığı halde ol vaşiiyyet, ya'nî sülüsden *artuḵ* olmaya. (CAKT)

[100b] (11) beri cinden gönderdi ve inse insden gönderdi, evet aşah oldur ki Muhammedden *artuḵ* kimse cinne (CAKT)

[171a] (17) bir ümmetden *artuḵ* olduğundan ötürü biz anlardan çoğuz diyü. (CAKT)

[268a] Tañrıdan (3) *artuḵ* ma'bûd yoḵdur ki birdür. Ḳahr eyesidür. (CAKT)

[31b] (1) yimişü bitüre, götüre, iki evvelden *artuḵ* olur. (MKT)

[300b] (4) virür biz aña ecrini iki kez yaratduḵ yarakladuḵ biz aña ulu nimeti cennetde ecirlerinden *artuḵ*. (MKT)

[530a/10] anuñ içinde mü'mînlerden (34) pes bulmaduḵ anuñ içinde [530a/11] bir evden *artuḵ* müsülmanlardan (35) daḵı girü ḵoduḵ (SKT)

[530a/] (11) Pes anuñ içinde müsülmanlardan, bir evden *artuḵ* bulmaduḵ. (SKT)

3.1.1.1.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Başkalık, Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar

[3b] (11) ve yüz kitâb daḵı var anlardan *artuḵ*. Nişânlaruñ birisi daḵı budur. (CAKT)

[6a] (6) bilürsiz kim hâliḵdür, 'âlemi ol yaratdı, andan *artuḵ* kimsenüñ elinden gelmez ki yaradan (CAKT)

[69a] (20) Tañrı oldur ki andan *artuḵ* Tañrı yoḵdur. (CAKT)

[134b] (15) Pes eger yüz çevüreler eyit yâ Muhammed ki Tañrı baña yeter. Andan (16) *artuḵ* (CAKT)

[227a] Tañrıy-ile bile (7) bir ma'bûd mı var? Belî andan *artuḵ* Tañrı yoḵ. (CAKT)

[55a] (10) eger andan *artuḵ* olsa çok olsa anlar şeriklerdür. (MKT)

[154b] (8) lâ cerem tâḥḵik anlar ahiretde ḥasaret içinde hiçbir kimse anlardan *artuḵ* ḥasaret içinde degüldür. (MKT)

[158a] size andan *artuḵ* Tañrı yokdur. (MKT)

[215b] (4) döndermek yokdur anı. Dahı yokdur anlaruñ andan *artuķ* hîç iş issi. (SKT)

3.1.1.1.3. İsimlerin Yalın Hali İle Kullanımı

[577a] (10) pes 'aşı oldılar çalabıları yalavacına pes duttı anları dutmak *artuķ* kıtu bayık biz ol vakıt kim ĥadden geçdi. (SKT)

3.1.1.2. ġayrı “-den başka”

Arapça ġayr sözü Batı Türkçesinde, gibi< kip + i, kimi <kim + i ba’zı <ba’z + ı örneklerine uyarak ġayrı şeklini almış ve çekim edatı olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu devresinden bugünkü Türkçeye kadar, geniş bir kullanılışı vardır. İsim ve zamirlerin çıkma hali ile kullanılır. *ġayrı* Arapça *ġayr’in* iyelik şeklidir. (Ergin, 2009: 371). *ġayrı* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını tespit edilmiştir:

Bu edata sadece Batı Türkçesinde örneklerine rastlanmıştır.

ġayrı edatı isimlerin çıkma hali ve zamirlerin çıkma hali ile kullanımına rastlanmıştır.

3.1.1.2.1. İsmın Çıkma Hali ile Kullanıldığında Cümleye -Den Başka Anlamı Katanlar

[6a] Ve kıġıruñ âlimlerüñüzi, aĥbâruñuzı (10) ve tapduġuñuz şanemleri, *Tañrıdan ġayrı*. (CAKT)

[17b] (6) Ve yokdur sizüñ-içün *Allâh’dan ġayrı* bir şâhib ve ne yardımcı. (CAKT)

[25b] Bedürüstî ĥarâm itdi size, bıçaķsız öleni bir (9) uğurda, balıķdan, *çekirgeden ġayrı* ve kıanı ve toñuz etini. (CAKT)

[109a] (18) *avratlardan ġayrı*, belki siz israf idici sâyifesız (CAKT)

[141b] (4) ve sapma *Tañrıdan ġayrı* şuña ki saña fâyide itmez ve zarar dahı itmez (CAKT)

[40a] (15) “*Tañrıdan ġayrı* kimseneye secde kılmazam” didi. (MKT)

[51a] (7) “Baña kıllar oluñ, *Tañrıdan ġayrı* (MKT)

[76b] (14) Ve bulmazlar anlara, *Allâhdan ġayrı* dost ve ne yardımcı. (MKT)

[545b](4) Ne‘ûzü bi’llâh ki alavuz bizüm nesnemüz alan *kişiden ğayrı* kimesne, (8)
ol biz zâlimlerden oluruz, didi. (SKT)

3.1.1.2.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında Cümleye -den başka Anlamı katanlar

[91b] (10) “Degüldür ol, illâ bir Allâhdur, *andan ğayrı* artuğ ma‘bûd bilhağ yokdur.
(CAKT)

[93b] (20) anları yaradandan yaña. Yokdur anlara *andan ğayrı*, hiç (CAKT)

[108a] (18) Yokdur size bir ma‘bûd, *andan ğayrı*. (CAKT)

[170b] İy Tañrımız bunlar bizüm şerîklerümüzdür ki (16) ol dünyâda saparduk
senden ğayrı aña. (CAKT)

[104a] (8) Uyuñ şuña ki indürildi size Tañrıñuzdan ve uymañ *andan ğayrı* (MKT)

[117b] (2) ve şunlara ki taparsız *andan ğayrı*, güçleri yitmez ki (MKT)

[176b] (18) yâ Muḥammed sapuñ şunlara ki anları ma‘bûd sanursız andan soñra,
andan ğayrı. (MKT)

[181a] (13) ve saparsağ şunlar ki bizüm qavmümüzdür. İhtiyâr itdiler *andan ğayrı*
(MKT)

[576a] (8) Ancağ saña ibâdet ideriz. (4) *senden ğayrı* ibâdete lâ[yık] ve müstehağ
yokdur. (SKT)

[577a] İbâdet ve sâ’ir huş ûş âtda *senden ğayrı* ibâdete lâyığ ve müstehağ yokdur.
(SKT)

3.1.1.3. Özge

Öz isminden işlek olmayan +ge ekiyle genişlemiş bir isimdir. Aslen sıfat olsada isimlerin ayrılma haliyle kullanılıp “başkalık, ayrılık, ötekilik” anlamlarını verir. *Özge* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımına rastlanmıştır: Bu edat Harezmi Türkçesinden itibaren görünmeye başlamıştır. Eski Türkçe ve orta Türkçede bunun yerine adın, öñ, öñî gibi edatlar kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi: Tañrıdan *özge* bilgüçi yok (RB. 151 v-15); Çağatay Türkçesi: arbededin *özge* işitmey kulağ (HE. 166-67), Kıpçak Türkçesi: bu sekiz yirden *özge* yirde bolmaz (KİT. N. 88-3).

Özge edatı isimlerin ve zamirlerin çıkma hali ile kullanılmaktadır.

3.1.1.3.1. İsmın Ayrılma Hali İle Kullanıldığında Cümleye Başkalık, Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar

[54a] İy şunlar kim îmân (2) getürdiler. İç dost dutunmañ. Dînüñüz *ehlinden* özgey-ile. (CAKT)

[148a] Vaqtâ ki Tañrınıñ ‘azâbı (6) arturmadı anlara *ziyândan* özge ve gine ancılayındur Tañrınıñ tutmağı (CAKT)

[257b] (15) alan eâl bu ki size kôrquducı geldi ki Şeybhere’dür ki *Peygâmberden* özge (CAKT)

[3b] (8) Getürñüz bir sûre bu kûr’an gibi, du’a söylenüz şehitlerñüze, ma’bûdlaruñuza Tañrı *ta’aladan* özge eger siz gircek söyleñüz. (MKT)

[10b] (6) Eger sizüñ olsa âhîret evi Tañrı ta’âlâ katında hâliş sizüñ için *kişilerden* özge. (MKT)

[12a] (3) yokdur size Tañrı *ta’âlâdan* özge yardım eyleyici. (MKT)

[15a] (9) Katı zâlim kimdür ol *kişiden* özge ki tanuqlık ketm eyleye yalan tanuqlık vire Allâh haqqında? (MKT)

[37a] (8) Mü’nileri kâfirler dost idinmesün *mü’minlerden* özge. (MKT)

[42a] (11) Allâh *dininden* özgesin mi isterler? (MKT)

[4a] Pes (5) getürüñl bir sûre bu Kûr’ân gibi dağı kığırñuz tanuqlaruñuzı Tañrı Ta’âlâdan özge, eger siz gircek iseniz. (SKT)

[13a] (5) sizüñ olsa âhîret evi Tañrı Ta’âlâ katında, yaluñuz sizüñ- çün *halkdan* özge. (SKT)

[21b] Dağı sizi yaradan bir Tañrıdur, (8) *andan* özge Tañrı yokdur, rızq viricidür, rahmet idicidür. (SKT)

[45a] (5) Tanuqluk virür Tañrı Ta’âlâ, *kendüden* özge tañrı yokdur. (SKT)

[46b] Mü’minler kâfirleri dost idinmesünler (3) *mü’minlerden* özge. (SKT)

3.1.1.3.2. Zamirlerin Ayrılma Hali İle Kullanıldığında Cümleye Başkalık, Ayrılık, Ötekilik Anlamı Katanlar

[17b] (2) *andan özge* Tañrı yokdur. (MKT)

[29b] (4) Ol Tañrı ta'ala birdür, *andan özge* Tañrı yokdur. (MKT)

[57a] (1) Tañrı ta'âlâ yazdı, farz eyledi sizün üstünüze, halal eyledi size *anlardan özgesini*. (MKT)

[60a] (2) Kim Tañrı ta'ala kâfir olsa 'afv eyler *andan özgesini* kime dilese. (MKT)

[110a] (7) Sizün *andan özge* Tañruñuz yokdur, ma'bud-ı bil-hağ oldur. (MKT)

3.1.2. Benzerlik Ve Miktar Bildirenler

Benzerlik ilgisiyle kendinden önceki isme bağlanan çekim edatlarına bu başlıkta yer verdik. *Beraber, bigi*.

3.1.2.1 Berâber “a eşit, gibi”

Farsçadır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada hem vasıta hali ile hem de verme hali ile kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise yalnız vasıta hali kullanılmaktadır. *Berâber* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımı tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi: bu yığağa *berâber* boyluğ kişi tapsunuz (RB. 132 r-15),

3.1.2.1.1. Verme Hali ile Ekli İsim Unsuruyla Birlşenler “-A eşit, birlikte, gibi” Anlamaları Katanlar

Berâber edatı tesbit ettiğimiz örneklerde -a eşit, gibi anlamları katmıştır.

[3b] Bedürüstî şunlar kim kâfir oldılar (17) anlarıñ *üzerine berâberdür*. (CAKT)

[13b] Ya’nî Tañrı (12) Te’âlâ atanıñ ve ananıñ hizmetini kendü *hizmetine beraber* kıldı. (CAKT)

[131b] (6) kılır mısız hacılara şu içürmeñüz dağı ‘imaret eylemegi mescid-i haram iman getürenler gibi dağı kıyamet günine îman getürenler gibi dağı gazalık eyleyenler gibi Tañrı *yoluna berâber* olmazlar. (MKT)

3.1.2.1.2. Berâber Edatı (SKT) Örneklerde -A Eşit, Gibi Anlamları Katanlar

[465b] (9) Eyit anlar kim bilürler dağı anlar kim bilmezler hiç *beraber* ola mı? (De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?). (SKT)

[468a/1] Tañrı bir eri tartışıcılarıñ içinde ortaklardır tartışıcılar dağı bir er [468a/2] halis bir erüñ hiç *beraber* midür ol iki meşeldin-yaña sipas şükr [468a/3] Tañrı’nuñ belki eyregi anlarıñ bilmezler. (Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle)adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç, bir olur mu? Hamd Allah’a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar. (SKT)

[556a] (8) Od isleri dağı uşmak isleri *beraber* degül. Zafer bulucılar anlardır. (Cehennem ehli ile cennet ehli eşit olmaz). (SKT)

3.1.3.1. Bigi

Yalın hali ve zamirlerim ilgi hali ile kullanılır. *Bigi* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Çağatay Türkçesi: ey boluban subh *bigi* sim-paş (H.E 46-1). Kıpçak Türkçesi: bayağı *bigi* dost (GT. 325-5).

3.1.3.1.1. Yalın Hali

[153b] (1) Ve ehlümüzi azıqlandıruruz ve pâdişâha dönerüz ve kıardaşumuzu saklaruz. (2) Ve bir deve *bigi* buğdây artuğ getürürüz (CAKT).

Diğer nüshalarda örneğine rastlanmamıştır.

3.1.4.1. Deñlü “gibi, kadar”

Deñlü edatı Eski Türkçede ölçü, müsavi, denk” anlamındaki “teñlig” kelimesindeki baştaki t>d değişmesi, sondaki –g sesinin düşmesi ve vokal yuvarlaklaşmasıyla “i” sesi “ü” vokaline döner ve deñlü şeklini aldığı düşünülür. (Hacıeminoğlu, 2015, s. 34). Türkiye Türkçesinde yalın hâlde ve “kadar” anlamında denli şekli ile kullanımını görmekteyiz. İncelenene metinlerde zaman ve yer anlamına gelecek şekilde “-A kadar” anlamında kullanıldığını tesbit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan çekim ve benzetme edatıdır. *Deñlü* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görülmektedir. Batı Türkçesinin Eski Anadolu devresinde görülmektedir. Kim bu *deñlü* dutuşan od ara kılmaz çâre su (FD. 15-1)

Tesbit edilen örneklerde *deñlü* edatı zaman anlamını verecek şekilde kullanılmıştır.

[12b] (10) Ol *deñlü* sığırı anuñ kıatında buldılar, aldılar, boğazladılar. (CAKT)

Deñlü edatına diğer nüshalarda rastlanmamıştır.

3.1.5.1. Emsâli “gibi, benzeri”

Arapça kökenli bir kelimedir. Çekim edatı olarak kullanılmıştır. *Emsali* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görülmektedir. Batı Türkçesinde görülmektedir. Tek kadın çok sana *emsâl* erkekler için (safahat, 178)

Emsali edatı gibi, benzeri ve örneği anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

[4b] (16) Kureyş ve bunların *emsâli* münâfıklar hakkında inmişdür. (CAKT)

[50b] Ve tahkîk kitâb ehlinden bir bölük (21) vardır ki Kâ‘b bin Eşref gibi, malik bin Ahsab gibi ve bunların *emsâli* gibi, (CAKT)

Emsâli edatına diğer nüshalarda kullanımına rastlanmamıştır.

3.1.6.1 Mişâl “benzer, eş, gibi”

Mişâl Arapça kökenli bir kelimedir. İslami Türk Edabiyatı metinlerinde çekim edatı olarak kullanılmıştır. *Misal* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımı görülmektedir. Karahanlı Türkçesi: bu ağzın *mişali* üñür nânı teg

Mişâl adatı tespit edilen örneklerde şu anlamalara gelecek şekilde kullanılmıştır; benzer, eş, gibi, örneği.

[41a] (14) *Misâlları* şunların ki şadağa iderler Tañrı yolında (CAKT)

[116a] (8) nefsine uydı. Pes anuñ *mişali* âyetün meşeli gibidür. (CAKT)

[143a] Anlar anda (15) ebedî olıcılardur. Mü‘min-ile Kâfir’ün *mişali* kör’-ile sağır (CAKT)

[236b] (20) *mişâli* şunların ki Tañrıdan ğayrı bütler idindiler ve ol putlara şapdılar. (CAKT)

[239b] (12) Beyân itdi size bir *mişâli* kendü nefsünüzden (CAKT)

[174a] Tanrı ta’âlâ darbı-mesel eyler, beyan eyler *mişalleri*. (MKT)

[180b] (4) ahir oldı size, beyan nice işledük anlara. Size beyan eyledük añların hallerini *mişaller* eyitmek bile. (MKT)

[198b] (3) Gör ki nice *mişal* eyitdiler sana: Kim şa‘ir, şahir, kahir, mecnun, didiler. (MKT)

[284a] (6) ol *mişalleri* biz eyitdük. (MKT)

3.1.7.1. Mukâbil

Arapça kökenli bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde “buna” kelimesi ile birlikte kullanılarak bir çeşit kalıplaşmış tabir haline gelmiştir. Ör; buna mukabil çok sert oldu. *Mukâbil* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Batı Türkçesi; bu kâhıra *mukâbil* nedir olan mev’ud (T. Fikret, RŞ).

[320a] Bedürüstî (10) Allâh bölügi anlardur zafer bulucılar anlara kimesne *mukâbil* olmaz. (CAKT)

[461a] (2) Dahı Tañrı Ta‘âlâ nuşreti şabr eyleyiciler biledür. Ol vaqt kim *mukâbil* oldılar Câlût bile çerisi. (SKT)

3.1.8.1. Gibi

Türkçenin tüm dönemlerinde ve Türkçenin tüm şivelerinde *gibi* genellikle benzetme edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015, s. 41). Bigi şekli de göçüşme sonucunda bu hali almıştır. *Gibi* edatı Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde “*gibi*” olarak kullanılmıştır. *Gibi* edatı kendinden önceki isimlere iyelik ve ilgi ekleri eklenerek edat grubu oluştururlar. Gibi/kibi edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi: korum *kibi* idişin kodı yuwar (Div. III 61-20) Harezm Türkçesi: çatıp ya tig kaşın oğ *kibi* sözlep.

Çağatay Türkçesi: ey baluban şubh *kibi* sim-paş (HE. 46-1) Kıpçak Türkçesi: sen tağı ol koy *kibi* köp düşman arasında turursen (FAL. K. 5-4).

3.1.8.1.1. İyelik Eki Unsuruyla Bağlananlar

[10b] (5) Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bir taş aldı-y-ıdı, dört kırañlu, âdem *başı gibi*, kim anı Tûr’dan (6) bile getürmiş-idi. (CAKT)

[18a] (14) Eyle didiler, şunlar ki bilmezler ve kitâb okumadılar, anlaruñ *sözi gibi*. (CAKT)

[19a] (3) Böyle didi, şunlar kim anlardan öñdin geçdilerdi, bunlaruñ (4) *sözi gibi*. (CAKT)

[23b] (15) ve ola kim hidâyet bulasız diyü. Ya‘nî şol *ni metüm gibi* kim (16) gönderdük sizde. (CAKT)

[35b] (20) Ve oğlanuñ vârişi üzerine dahı eyledür, ya‘nî ata *hükmi gibidir*. (CAKT)

[38a] (17) Aña “sekíne” dirler. Başı kedi *başı* (17) *gibi*, kanatları var. (CAKT)

[9b] (10) Mu’cizatları ölüyü diri eylemek gibi, *özgesi gibi* kuvvetlü eyledük Cebrail bile yâ vahyî bile. (MKT)

[35b] (11) altundan, gümüşden dağı kıymetlü atlardan, dağı davarlardan koyun gibi, sığır gibi, *özgesi gibi*, dağı atlardan. (MKT)

[48b] (5) Zan iderler Allâh hakkında haksuz bâtil zan eylemek câhillere *zannı gibi*. (MKT)

[49b] (8) Gönderdi anlara resûl özleri cinsinden *özleri gibi* âdem oğlanı. (MKT)

[117a] (9) Buzağı teni, eti, kanı oldu, âvâz çıkardı *âvâzı gibi*. (MKT)

[476b/4] (29) dağı eyitti ol-kim îmân getürdi iy kavm bayık ben korkarın sizün üzere [476b/5] bölükler *günü gibi*. (SKT)

[476b/6] Nuh kavmi *a’deti gibi* dağı A’d dağı Semud dağı anlar kim anlardan sonra [476b/7] degül Tañrı diler zulmı kullarına (SKT)

[483b/5] eyit korkıttum sizi katı dokuñucu ‘azâbdan A’d ‘*azâbı* [483b/6] *gibi* dağı Semud (13) ol vaqt kim geldi anlara yalavaclar (SKT)

[504a] (9) zeytun *tartısı gibi* ya erimiş bakır gibi kaynar [504a/10] karınlarda (45) kaynamağı gibi sonuñ (SKT)

3.1.8.1.2. İlgi Hali Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

[3b] (21) *Bunuñ gibi* korkutmağdan murâd, ziyâde güccetdür. (CAKT)

[22a] (20) Ben bir ‘abd-i me’ muram. *Senün gibi* hiç elümden nesne gelmez” didi.” (CAKT)

[23b] (16) Peygamber kim sizdindür, ya’nî ‘Arabdan, yağız *sizün gibi* âdem oğlanı. (CAKT)

[34a] Bu kez and içdi ki ayruk araya girmeye, bu âyet indi (15) ki *bunuñ gibi* anda keffâret vireler, dağı bozalar. (CAKT)

[8a] (7) Vuruñuz ölmüş kişiye sığırın ba’zısı bile, vurduñuz dağı diri oldu *anuñ gibi*. (MKT)

[9b] (5) Cezası degüldür *anuñ gibi* işlegen kişilerün illa rüsavaylık dünyada kılıç ve katıl. (MKT)

[12a] (1) Bir ayeti nesh eylesevüz yâ unutdursavuz andan hayırlusın getürür-biz yâ *anuñ gibi* getürü-biz. (MKT)

[18a] (3) *Anuñ gibi* gösterür Tañrı ta'âla anlar 'amellerini anlara (MKT)

[91b] (7) Bir davar, bir hâyvan yokdur yir üstinde bir kuş yokdur ki kânaatlar bile illâ *sizüñ gibi* ümmetlerdür, (MKT)

[104b] (3) özleri dağı *beniüm gibi* merbûbdur her nefis kesb eylemez. (MKT)

[469b/11] dağı eger bayık misse anlaruñ kim zulm eylediler ol-kim yirdedür dükeli dağı *anuñ gibi* bilesinde şatuñ alalardı. (SKT)

[469b] Dağı bayık eger ol-kim *anuñ gibi* bilesinde dağı dükeli yirdedür zulm eylediler kim anlaruñ misse kıyamet günü azâb yavuzından anuñıla şatun alalardı. (SKT)

[493b/1] dağı anlar kim kaçan dege anlara zulm anlar öc alurlar [493b/2] (39) dağı yavuz cezâsı yavuzdur *anuñ gibi* pes her kim 'afv eyleye. (SKT)

[493b] Dağı yavuz cezâsı *anuñ gibi* yavuzdur. (SKT)

3.1.9.1. Kadar

Arapça kökenli bir edattır (Ercilasun, Türk Lehçeleri Grameri, 2007, s. 67). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve Harezmi bölgesinde yazılan metinlerde görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2015, s. 49). *Kadar* edatı Batı Türkçesinde de kendisine geniş bir kullanım yeri bulmuştur. John Deny kadar edat için şu anlamları kullanmıştır: Eşitlik anlamında, -den önce, Yönelme hali ve Süreç anlamına gelmektedir. *Kadar* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski ve Orta Türkçede örnekleri yoktur. Harezmi Türkçesi: şâh aytur köñlinde bu *ķadar* tñni (K. 1393). Çağatay Türkçesinde rastlanmamıştır ancak Özbek Türkçesinde örnekleri vardır. Kizge *ķadar* baharkā ķadar (Özb. Gr. 178).

ķadar edatı isimlerin ve zamirlerin yalın haliyle kullanılıp “miktar” belirtir. Türkiye Türkçesinde de aynı görev ve manada kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilgi hali ekli zamirlerle ve yalın halde kullanımı varken incelediğimiz metinlerde ilgi hali zamirlerle kullanımına rastlamadık. İncelediğimiz nüshalarda iyelik ekli isim

unsuruyla kullanımını tesbit ettik. İyelik ekli isimle birleşince miktar zarfı görevinde kullanıldığına rastladık.

3.1.9.1.1. İyelik Eki Unsuruyla Birleşen kadar Edatı

[25a] (1) Tañrıyı severler, kâfirler putların *sevdügi kadar*. (CAKT)

[27b] (9) Pes şol ki hasta oldu, ya sefer üzerinde bulundu, pes ğayrı günlerden şaysun, *yidiügi kadar* (CAKT)

[103b] (8) Şol ki eylüg-ile gele, âhiretde, anuñ-içün on ol *şadardur*. (10) ‘ıvaž yokdur, illâ *günâhı kadar*. (CAKT)

[344a] Anlar anı gördükleri vaqt eyle şanarlar ki eglenmediler dünyâda illa gecenüñ *evveli kadar* ya gündüzüñ *evveli* (21) *kadar*, artuğ degül. (CAKT)

[46a] Kâfir bölügi (4) müsülmanlar bölügi iki *kendüleri kadar* görürlerdi, (MKT)

[130b] (8) Ve şunlar ki bulmazlar illâ sehl *tâkatleri kadar* bir hürmâ (MKT)

3.1.9.1.2. Zamirlerin Yalın Hali İle Kullanımı

[9b] *Ol kadar* kırdılar kim (18) Mûsâ’nuñ özi göyündi, du‘â kıldı. (CAKT)

[10a] Bunlaruñ keşreti *şol* (10) *kadarıdı* kim on iki fersah yire ancak şığardı. (CAKT)

[34b] Vardur (15) bunlara, erenleri üzerinde, *şol kadar* ki ‘avratlar üzerine vardur erenler-içün, (CAKT) [

[130a] Tañrı (15) anuñ koyunun *şol kadar* arturdı ki Medíne zuğâkına şığmaz oldu. Şol kadar artıdı Medíne yazılarına (16) şığmaz oldu. (CAKT)

3.1.9.1.3. İsimlerin Yalın Hali İle Kullanımı

[72b] (14) girürler. Ve zulm olunmayalar nağır *kadar*, ya‘nı hürma çekirdegi üzerindeki nokta *kadar*. (CAKT)

[242b] İy olğum eger bedürüstí ol günâh eger hardaldan bir dâne *kadar* dahı (8) olursa ol dahı yedi kat yer altındağı şaş içinde (CAKT)

[253a] (7) bir günüñ va‘de-ğâhı vardur ki andan bir sâ‘at *kadar* gecmek isteyimezsiz ve bir sâ‘at *kadarı* (8) andan becid dutmazsınız. (CAKT)

[111a] (3) şehrlere çavuşlar ki sürüciler getürsünler, ne *kadar* cazu var-ısa. (MKT)

[534b] (8) Pes key yaqın oldı. Pes iki ya *ƙadar* ya yaqınıraƙ oldı. (SKT)

3.1.3. Mekân ve Zaman İfade Edenler

3.1.3.1. Aşağa “den öte, den aşağı

“aş-“ fiiline “-ak” eki getirilerek türetilmiş “aşak” isminin yönelme hâli eki almış şeklienden (aşak-ğa) geldiği anlaşılan aşağı, bu şekliyle Batı Türkçesinin ilk devreleriyle Kıpçak Türkçesinde görülmektedir (Tiken, 2004, s. 3). *Aşağa* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi: bu dönemde aşak olarak geçiyor *aşak* (Div. I. 66-29). Kıpçak Türkçesi: saltanat bahtından *aşağa* iter (GT. 349-11).

Aslında bir mekân zarfı olan aşak Batı Türkçesinde verme hali eki olarak aşağı şeklinde çekim edatı olarak da kullanılmıştır. İncelediğimiz nüshalarda ayrılma hâli ekiyle “-DAn aşağı/ aşağıda” anlamına gelecek şekilde kullanımlarını tesbit ettik.

3.1.3.1.1. Ayrılma Hali Eki Unsuruyla Birleşen Aşağa Edatı

[72a] (14) Bedürüstî Allâh yarlıgamaz, aña şirk getürmegi ve yarlıgar *andan aşağıasını* (CAKT)

[117b] Ve añ Tañrını (19) nefsüñde, yalvarıbanı ve gizlüce ve *cehrden aşağıa* söz kısmından (CAKT)

[121a] (9) kişi ki deve yederlerdii, *sizden aşağıarağ-ı*dı. (CAKT)

[134b] (17) Var kıyâs eyle *andan aşağıasını*. (CAKT)

[135a] Tañrı oldur güneş’i ulu şu’le kıldı ħarâretilen ve ay (13) *andan aşağıa* şu’le kıldı bürûdetilen. (CAKT)

[106a] (11) Eyitdi: Düşünüz önünüz yuħaru *menzileden aşağıaya* ba’zınız ba’zunıza düşman. (MKT)

[119b] (10) Ba’zısı şalihler oldılar iman getürmek bile, ba’zılar *andan aşağıa* kâfir oldı. (MKT)

[126] (1) anlar ırâg idi Medine’den kafilâ daħı *sizden aşağıaydı*. (MKT)

[274a] (3) taptı gördi añun kapısı üstine bir ümmet kişilerden şu içirirler davarlarına, tapdı *anlardan aşağıa*. (MKT)

[157b] (2) yakın- ıduñuz anlar ırağ- ıdı. Medîneden kâfile dahı sizden aşğa- y- ıdı.
(SKT)

[337b] (8) Dahı tapdı *anlardan aşğa* iki ‘avrat koyunların şuvarmak isterler, anları
kaytarurlar. (SKT)

3.1.3.2. Berü

Türk dilinin, Köktürkçeden itibaren bu güne kadar tüm sahalarımızda kullanılmış çekim edatı ve mekân zarfıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 14).

Hacıeminoğlu, kök bakımından *ber-ü* şeklinde bir zarf-fiili ve *be-rü* şeklinde yön eki ile meydana geldiğini söylemektedir. Ergin, Eski Türkçeden bu yana kullanılan berü edatının aslının bir zarf-fiil olduğunu söylemiştir. Zeynep Korkmaz ise; *beri*<*ben+ru* şeklinde adıl ve cihet ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini söyler. Tiken, bir-ü “vermek için” zarf-fiil kalıplaşması olduğunu ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 14-15-16; Korkmaz, 2000: 9; Tiken, 2020: 25, Ergin, 2012: 372).

[132b] (20) Taḥḫıḳ bir mescid ki yapıldı İslām üzerine yapıldan *berü* (21) sen anda
tūrmaq evlādur. (CAKT)

[133b] (3) Tañrı ta’âlâ katında ol iki aydur Tañrı ta’âlâ kitabında ol günden *berü* ki (4)
Tañrı ta’âlâ gökleri yaratdı dahı yirleri yaratdı, (MKT)

[166a] (7) iki aydur, Tañrı Ta’âlâ kitābında. Ol günden *berü* ki Tañrı Ta’âlâ gökleri
yaratdı, (SKT)

3.1.3.3. Degin “a kadar”

Necmettin HACIEMİNOĞLU ve Muharrem ERGİN *degin* edatının “kadar”analmındaki “tegi” kelimesine “+n” vasıta eki getirilerek meydana geldiğini söylerler (Ergin, Türk Dil Bilgisi, 2006, s. 237). Fakat Zeynep KORKMAZ *degin* edatının Eski Türkçeden beri “teg-“ fiiline -i ve -n eklerinden herhangi biri getirilerek iki ayrı zarf-fiil oluşturduğunu söylemektedir (Korkmaz, 2009, s. 1057). *Değın* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Çağatay Türkçesi; kökke *digın* pâre-i pûlad aña (HE. 83-47). Kıpçak Türkçesi; uş bu küne *değın* atarlar (KİT. N. 21-5).

Çalıştığımız nüshalarda *degin* edatı yönelme eki alan isimlerle birleşerek “-A kadar” kıyâmete *degin* kullanıldığını görmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesinde yoğun bir şekilde kullanımı vardır. Türkiye Türkçesinde ise örnekleri çok az ve yerini kadar edatına bıraktığını söyleyebiliriz.

3.1.3.3.1 Yönelme Hal Eki Unsuruyla Birleşen Degin Edatı

[1b] *âhırine degın*, tâ hâlvetlerinde mü’tâlî ‘a kılalar, mübârek hatırları şafâ bulup

andan hemîşe hazz alalar, (CAKT)

[3b] Bundan murâd, Muhammed’üñ aşhâbıdur ve anlardan soñra (4) gelenlerdür, *kıyâmete degın*. (CAKT)

[56a] (13) uruşurduñuz müşrikler-ile, Tañrınıñ destûrı-la, *şuña degın* ki qorqduñuz (CAKT)

[68b] (3) Nolaydı, bizi te’hîr ideydüñ ölüm *vaqtına degın*. (CAKT)

[84b] Ve bırağduğ (7) aralarına düşmenligi ve hasedi, tâ kıyâmet *günine degın*. (CAKT)

[278b] (5) gündüzi dâyim eylese kıyamet *günine degın*? (MKT)

[291a] (5) kazasında yâ levhî mahfuzda kıyamet günine haşır neşir *günine degın*. (MKT)

[330a] Bir *güne degın* kim ol vaqt bilinmişdür. (MKT)

[341b] (8) şabah da dağı ‘asırdâ dâyim *kıyamete degın* kıyamet kopdukda. (MKT)

[465a/1] dağı ayı her bir yürir adanılmış zamân *vaqtine degin* illâ ol [465a/2] beñdeşsüz yarlıgayıcıdur (SKT)

[465a] (5) Her bir yürir adanılmış zamân *vaqtine degin* güneşı dağı ayı Mûsaḥḥar eyledi. İllâ ol beñdeşsüz yarlıgayıcıdur. (SKT)

[469a/10] hüküm eyledi anuñ üzere ölümi dağı viribir birisin adanılmış *vahte degin* bayıķ şunuñ içinde nişânlardur [469a/11] bir kavme kim endişe eylerler (43) iy duttılar mı Tañrı’dan ayruķ (SKT)

[472a/10] kim kâfir oldılar *ṭamuya degin* bülükler tâ kaçan gele aña açıldı [472a/11] kapuları dağı eyitti anlara zebanîler iy gelmedi mi size (SKT)

[502a/6] (3) ol gice içinde ayrınılır ya’nî beyân eylenilür her iş hüküm muḥkem oluñmış ya’nî bir yıldan bir *yıla degin* [502a/7] (4) buyurmakḫ ḫatumuzdan bayıķ biz olduk (SKT)

3.1.3.4. Öñ, öñdin “-den önce”

Öñ. öñdin «önce, önden» öñ kelimesinin eski ablatif şekli olup Eski Türkçeden Batı Türkçesine klişe olarak kendi şekli ile geçen ve Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir edattır. (Ergin, 2009: 372). Öñ edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz: Harezmi Türkçesi: şirindin *öñ* tileki yok ajunda (K. 714); Çağatay Türkçesi: koyğasın anda *öñ* ayağ ilgeri (HE. 148-33);

öñ, öñdin edatı isimlerin çıkma hali ve zamirlerin çıkma hali ile kullanılmaktadır.

3.1.3.4.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında -Den Önce Anlamı Katanlar

[28b] (15) İslâm’da, kaçan ki bir kişı hac *ayından öñdin* iḥrâm iderdi, evine ḫapusından girmezdi. (CAKT)

[142b] (18) ve anuñ ardınca şâhid ola Haḫḫ’dan bâṭıl gibi mi olur? Ve *Ḳur’ân’dan öñ*, (CAKT)

[196b] (8) İmân getürmedi Mekke *Ḳavmi’nden öñ* bir kûy ki helâk itdük anuñ (CAKT)

[198b] (4) Ve tahkîk virdük biz İbrâhîm'e 'aleyhi's-selâm hayra yönelmekligin
nübüvvetünden öñdin (CAKT)

[232a] (14) ol gerçek Tañrımızdandır. Bedürüstî biz *Qur'ân'umuzdan öñ*
Müsûlmânlarduk. (CAKT)

(11) *ya döndürmezden öndin* ardna ya la'net eylemezderı öndin. (MKT)

[151b] (9) niçün bir şehre ki helak eyledük iman getürdiler azabı muayyene
görmezden öndin. (MKT)

[268] (3) Ben getürür-men anı sana sen yürekden *durmazdan öndin*. (MKT)

3.1.3.4.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Kullanıldığında -Den Önce Anlamı

Katanlar

[3b] (10) ve şuña ki indürildi *senden öñ*, ya'nî Zebûr'a, Tivrât'a, İncîl'e (CAKT)

[55b] Tahkîk (10) geçdi *andan öñ*, Rasûller. (CAKT)

[59b] (2) *sizden öñ* ve şunlardan ki şirk itdiler, çoklık yaramaz keleciler işidürsüz.
(CAKT)

[92b] (9) Ve tahkîk yalanlandılar peygamberler *senden öñ*, (CAKT)

[135b] (15) ve tahkîk helâk itdük nice karnları *sizden öñ* Vaktâ zulm itdiler (CAKT)

[51b] (8) Eger seni yalanlasalar yâ Muhammed! Tahkîk yalanladılar resûlleri *senden öndin* (MKT)

[57] (2) Hidâyet verirür size ol kişiler sünnetlerine, yollarına ki *sizden öndin* geçtiler.
(MKT)

[72a] (4) *senden öndin* inen kitabâ ki Tivrît, İncîl, Zebûrdur. (MKT)

[150a] (4) anlar iman getürmedüler yalanladıkları nesneyi *andan ön* (MKT)

[397b] (2) Kitâb virildi anlara *andan öndin*, 'ömürleri uzun oldu, (MKT)

Sivas Etnografya Müzesi Nüshasın'da öñ, öñdin edatı yalın halde kullanıldığını
tesbit edilmiştir.

3.1.3.4.3. Önce, evvel” Manasında Zaman İfadesiyle Kullanılan

[502b/3] Çalabuñuz daķı atalaruñuz Çalab’sı *öñdün* (8)belki anlara gümân içinde oynarlar (SKT)

[503a] (11) Ol illâ Tañrı yoķdur. Dirirür daķı öldürür. Çalab’uñuz daķı *öñdün* atalaruñuz Çalabası. (SKT)

3.1.3.5. Yaña “den taraf, e doğru”

Yaña edatı “yan” sözcüğüne gelen “-ğa/-a” yönelme hâli ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Hacıeminoğlu, 2015, s. 107). *Yaña* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; oğlın kiçisin uturmadın *yaña* tokuz on boş koy utmış. “oğlunu adamlarını kaybetmekten başka doksan tane de sahipsiz koyun kazanmış” (ETY. II. 80).

Anlamı; yan, taraf demketir. İsimlerin ayrılma halleriyle birleşerek “-den taraf, -e doğru” gibi anlamlar üretir.

3.1.3.5.1. Ayrılma Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşen Yaña Edatı

[49a] (15) Tañrı eyitdi: “Yâ ‘İsâ ben seni saklayıcıyam ve aldurıcıyam *benden yaña*. (CAKT)

[93a] (5) andan şöıra kendüleri *yaradandan yaña* aşır olurlar. (CAKT)

[190b] Tañrıdan (14) oranları *Tañrıdan yaña* develer üzerinde altun kürsîlerle (CAKT)

[231a] (19) leşkerleri uccetsiz ve şandılar ki bedürüstî anlar *bizden yaña* dönderilmez (CAKT)

[60a] (1) biz işitdük bir münâdî ki kığırur-dı *imândan yaña*, imân getürüñ. (MKT)

[76b] (10) pes aşır ider anları, *kendüden yaña*, (MKT)

[242b] (2) Baña şükr eyle deyü *benden yaña* geliceksiz aña göre ‘amel idüñ. (MKT)

[293a] (1) vebâli anuñ üzerinedür. Andan şöıra *Tañrıñuzdan yaña* dönderilürsiz. (MKT)

[465a/11] andan *Çalab’uñuzdın-yaña* dönecegünüzdür pes aber vire size anı-kim (SKT)

[465a] İy dîn-i sâfî (ya'nî şirkden) Tañrı'nuñdur. Dağı anlar kim andan ayruğ tanrılar duttılar.“Anuñçün kim *Tañrı'dın-yaña* yaqınlıq yaqın eyleyeler anlara (SKT)

[465b/3] döniciyiken *andın-yaña* andan kaçan kim virdi aña ni'met kendüden unıttı

[465b/4] anı-kim ol didi oğur *andın-yaña* ilerüden dağı eyledi (SKT)

[466b] Andan anlaruñ derileri dağı gönülleri Tañrı *zıkrındın yaña* yumşanur. (SKT)

[14b] (14) Eyle olsa, Şam'dan çıkdılar, *Medîne'den yaña* geldiler. (CAKT)

[22b] (2) ide Kâ'be'ye-şerrefeħa'İlâhu. (2) Pes döndür yüzüñi Mescid-i *ħarâmdan yaña*. (CAKT)

[26a] (9) İhsân degüldür, yüzüñüz döndürmek maşrığdan *mağribden yaña* namaz ide ba'zılar. (CAKT)

[263b] Dahı oddan çıkdı getdi Harrâm'dan (6) *Şâm'dan yaña* vardı. (CAKT)

[23a] (5) fâriğ olasan, dahı namaz kılasañ, hemân dönder yüzüñi Mescid-i *ħarâm'dan yaña*. (MKT)

[473b/10] Dağı bölükler anlar kim Çalabı'larından qorqdılar tâ *uçmağdın-yaña* sürünildi. (SKT)

[477b/10] iy qavmüm ne geldi baña oğurın sizi qurtılmağdın-yaña dağı oğursız beni *oddın-yaña* (SKT)

[483a/10] *gökdin-yaña* ol dütüñ iken pes eyitti aña dağı [483a/11] yire gelüñ dilegile ya gücile eyittiler (SKT)

3.1.4. Cihet “Yer-Yön” Bildirenler

3.1.4.1. aşı / aşığa/ aşığa

“aşı-“ fiiline “-ak” eki getirilerek türetilmiş “aşıak” isminin yönelme hâli eki almış şeklinden (aşıak-ğa) geldiği anlaşılan aşığa, bu şekliyle Batı Türkçesinin ilk devreleriyle Kıpçak Türkçesinde görülmektedir (Tiken, 2004, s. 3). İncelenen örneklerde ayrılma hâli ekiyle “-DAn aşıağı/ aşıağıda” anlamında kullanılmış olup “aşıağıya” anlamında kullanıldığı belirlenmiştir.

3.1.4.1.1. İsimlerin Ayrılma Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

[117b] (19) nefsunde, yalvarıbanı ve gizlüce ve *cehrden aşığa* söz kısmından, (20) şanlada ve ahşamda ve gâfillerden olma. (CAKT)

[202b] (1) bicildi anların-icun geyecekler oddan. Aşıdarılır *başlarından aşığa* anların kaynar bakir (CAKT)

[309b] (20) Ve Lût Kavmini *gökden aşığa* yüzün koyı bıraktı. (CAKT)

[106a] Eyitdi: Düşüñüz önüñüz yukarı *menzilden aşığaya* ba'zıñuz ba'izuñuza düşman. (MKT)

3.1.4.1.2. Zamirlerin Ayrılma Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

[134b] (17) Var kıyās eyle *andan aşığasını*. (CAKT)

[135a] (12) Tanrı oldur güneşi ulu şu'le kıldı harāretilen ve ay (13) *andan aşığa* şu'le kıldı burūdetilen. (CAKT)

[208a] (13) gâfletdedur bundan ve anların ‘amelleri vardur *andan aşığa*. (CAKT)

[119b] Ba'zısı şaliḥler oldılar iman getürmek bile, ba'zılar *andan aşığa* kâfir oldu. (MKT)

[274a] (3) bir ümmet kişilerden şu içürürler davarlarına, tapdı *anlardan aşığa*, (MKT)

3.1.4.2. karşı “a doğru, mukabil, göre”

karşı edatı “kar-(1)ş-u” şeklinde “kar-“ fiiline yapım eki getirilerek “karış-“, “-U” zarf-fiil ekiyle de karşı hâline gelmiş bir çekim edatıdır (Korkmaz, 2018, s. 65). Karşı edatı Türkiye Türkçesinde ise “u” sesi düzleşme sonucunda “ı” sesine dönüşür ve karşı şeklini alır. Kendinden önceki kelime yönelme hal ekini alarak A karşı yapı ve anlamına gelir. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi ve Günümüz Türkiye Türkçesinde kendini korumaktadır. karşı edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Bu söz Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Karahanlı Türkçesi: oğrap qalı kelse saña *karşı* süle (DİV. III. 272=2). Harezmi Türkçesi: tağka *karşı* keldük erse ol tağdanın âvâz keldi (NEHC. 25-9). Çağatay Türkçesi: mihrabka *karşı* (CH. MAN. 125). Kıpçak Türkçesi: nişana *karşı* oltursa (KİT. N. 98-9).

3.1.4.2.1. Yönelme Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

“-A doğru” Anlamında Yer-Yön İfade Eden Kullanımlar

[9a] (19) qavmini, siz baqa yürürken. İşâret âyetde oldur kim, kişinüñ düşmeni

gözine karşı helak (CAKT)

[12b] (15) qarardı gönüllerünüz ölüyi gözlerünñize *karşı* diriltüğümüzi

gördüğünüzden sonra. (CAKT)

[22a] Taḥkîḳ görürüz, yüzünñ taqallübin göklerde, ya‘nî (18) yüzün göge *karşı* dutduğunu görürüz, niyâzuñı anlaruz. (CAKT)

[262b] (4) Pes ba‘zı ba‘zına *karşı* turup soruşurlar (CAKT)

[313b] (20) altundan muraşsa‘olmışlardur inci’-ile yâḳûtdan. Söykenüp birbirine *karşı* (CAKT)

[349b] (2) ‘Arabî Kıble’ya *karşı* otururlar. (CAKT)

[22a] yüzün göge *karşı* dutduğunu görürüz, niyâzuñı anlaruz. (MKT)

[31a] (9) önince yüridi, “ittaki ilahe, yâ hâruñ” didise Hâruñ atdan indi, *kibleye karşı* (MKT)

[119a] Ya‘nî (5) uruñ anlaruñ boyuñlarını ve uruñ anlardan, her ne ki size *karşı* tutarsa.” (MKT)

[320b] (10) İkbâl eyleye ba'zısı *ba'zısına karşı*. (MKT)

[19a] Kudüsdür. (6) Ol kim *aña karşı* namâz kılurlardı. (SKT)

[19b] (5) Pes dönder yüzüni *Mekkeye karşı*. Dağı her kıanda olsañuz dönderüñüz (6) yüzlerüñüzi *aña karşı*. Taḥkîk ol kişiler kim kitâb virildi anlara, bilürler bu kıble Mekke olmaḳ ḥaḳdur. (SKT)

[20a] (5) Dağı her bir tâyifenüñ bir kıblesi vardur, ol *tarafa karşı* dura. (SKT)

[20b] (2) Her kıanda olsañuz dönderüñüz yüzlerüñüzi *aña karşı*. (SKT)

3.1.4.3. Dapa <dap-a <tap-a “doğru, a doğru, taraf”.

Dapa Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve tap- «bulmak» fiilinin –a gerundiumundan çıkmış olan bir edattır. Diğer Türk şivelerinde taba şeklinde görülür. (Ergin, 2009: 372). *Dapa* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe: yekler *tapa* yakın sigrip içgerü kirdi (U. IV. A.87). Karahanlı Türkçesi; isizler yakın bolsa begler *tapa* (KB. 889). Harezmi Türkçesi; nihayet ka'be *tapa* kıldı özüm (K. 103). Kıpçak Türkçesi; düşman *tapa* yürüye (KİT. N. 60-3). Batı Türkçesi: Beşir *dapa* dönübeni çağırır (YZ. 14-4).

Dapa edatına sadece Sivas nüshasında rastlanmıştır.

[494b] Dağı bayık sen toğru yol *dapa* göstersen Tañrı'nuñ yol *dapa* ol-kim anuñdur ol kim göklerdeñür dağı ol-kim yirdedür. İy işler Tañrıdın yaña döner. (SKT)

[496a/7] güci yiterler (13) dağı bayık biz Çalabumuz *dapa* dönücilerüz (SKT)

3.1.5. Sebep Ve Gaye Bildirenler

3.1.5.1. İçin, için, için

Gabain, uç < *uç- > uç- “hedef almak” şeklinde türemiş fiilden, -n zarf-fiil ekinin kalıplaşması sonucu oluşan bir edat olduğu görüşündedir (Gabain, 2007, s. 97). Diğer taraftan Zeynep Korkmaz, sebep anlamına sahip uç isminin vasıta hali ile genişlemesi sonucu oluştuğunu düşünür. Bu görüşü, için kelimesinin kökeni için daha çok geçerlilik taşımaktadır. Türkiye Türkçesindeki için edatı aynı anlam ve görevde kullanılır. İçin edatı günümüz Türkçesinde isimlerde yalın haliyle, zamirlerde ise ilgi hali ile kullanılır (araba için, kapı için, senin için, onun için). İçin, uçun, için; edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; tınılıklar *üçün* ters biligin yarluğazun (SY. 19). Karahanlı Türkçesi; tapınmak *üçün* keldim (KB. 499). Harezmi Türkçesi; anı sevdi ‘arab *üçün* (RB. 150 v-7). Çağatay Türkçesi; izb *üçün* başı üze tikken (HB. 15-5). Kıpçak Türkçesi; anuk kılıñ kâfirler *için* (KİT. N. 6-1)

3.1.5.1.1. İlgi Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “için, uğruna, yoluna”

Anlamı Taşıyanlar

[7a] (11) *sizüñ-içün*, şol nesneyi kim yirde ve yir yüzindedür (CAKT)

[98a] (1) Ve Tañrı oldur ki düretdi sizi bir nefsdan ki Âdem peygamberdür ‘aleyhi’s-selâm (2) pes *sizüñ-içün* qarâr idecek yir vardur, (CAKT)

[110a] *Anlaruñ-içün* selâmatlık evi vardur (16) *anlaruñ* Tañrısı katında. (CAKT)

[102b] (2) Eyit, yâ Muğammed: “Var mı hiç katuñuzda bir ‘ilimden ki çıkarasız anı *bizüm-içün*? (CAKT)

[103b] (8) Şol ki eylög-ile gele, âhiretde, *anuñ-içün* on ol qadardur. (CAKT)

[104a] Sâkin kılduğ sizi yir yüzinde (21) ve eyledük *sizüñ-içün* rızq, yir yüzinde, meyvelerden, dânelerden. (CAKT)

[4a] (11) Ol Tañrı ta’âlâ yaratdı *sizüñ-içün* yirde olğanı barçasını (MKT)

[6a] (3) Zıkr eylemeñüz ol deñüzü açdıq, *sizüñ için* yol eyledük. (MKT)

[7a] (2) Tañrı ta’âlâ çıkarsun *bizüm için* yirden biten nesneleri. (MKT)

[7a] (8) Ol *anuñ-içün* oldu ki Tañrı ta’âlâya âşi oldılar, zulm eylediler. (MKT)

[14b] (2) Tañrı ta’âlâ İslâm dinini *sizüñ için* ihtiyar eyledi. (MKT)

[465a/3] (5) yarattı sizi bir nefesden andan eyledi andan çiftin ya'nî Havvâ dağı indürdi *sizüñ için* (SKT)

[464b] Dağı andan (ya'nî Havva) çiftin eyledi. Dağı *sizüñ için* yılğ ılardan sekiz çiftler indürdi (SKT)

[465b] (12) “Bayık ben *anuñ için* dîni ihlâş eyleyiciyiken kim Tañrı'ya tapam buyrıldum.”eyit. (SKT)

[466a/4] kim tapam Tañrı'ya ihlâş eyleyiciyiken *anuñ için* dîni (11) dağı buyrıldum [466a/5] tâ olaven müsülmanlaruñ ilki ya'nî bu ümmet (SKT)

3.1.5.1.2. İyelik Ekli İsimlerle Bileşenler “gaye” Anlamı Taşıyanlar

[34a] (3) Ve taqdım idüñ kendü *nefsüñüz-içün* ‘amel-i şâlih, ya “bismillâh” diyüñ, yatmağ diledükde. (CAKT)

[42b] Ve her ne ki şadağa viresiz mâluñuzdan, yine sizüñ (18) *nefsüñüz-içündür*. (CAKT)

[61a] (6) Ve virmeñ sefîhlere şol mâllaruñuzu ki, Allâh eyledi (7) sizüñ *ma'âsuñuz için* nizâm kıldı. (CAKT)

[36a] (3) Ebedî kalırlar anda dağı er ‘avratlar *özleri-y-içün* yaratılmışdur. (MKT)

[91a] (2) eyidiler ki belî hağdur Tañru *hağkı için* diyeler. (MKT)

[159a] (7) Bunlar benüm kızlarumdur, fidâ eyledüm *konuğlarum-içün* anaları, anlardur. (MKT)

[506a] Her kim eyü işler işlerse *kendüzi için* dağı her kim yavuz işlerise kendü üzeredür. Andan Çalab'ußızdın-yaña döndürinilesiniz (SKT)

[513b/8] iş bu hağ eyittiler evet Çalab'umuz *hağkı için* eyitti (SKT)

[516a/9] yokdur. Tañrı illâ Tañrı dağı yargılamak dile *yazuğın için* [516a/10] dağı mü'mînler için dağı mü'mîn “‘avratlar için dağı Tañrı bilür. (SKT)

3.1.5.1.3. Yalın Halde İsim Unsuruyla Oluşanlar “sebepe” Anlamı

Taşıyanlar

[101a] (13) ki Tañrı-içündür, ol nesne şanemlerine irişürdi, qurban iderlerdi ve hareh iderlerdi şanemler-içün. (CAKT)

[103a] (4) ayırur sizi Tañrı yolından. Peygamber ‘aleyhi’s-selâm togru göstermeg-içün bir hat çekdi togru andan dört yaña hatcuğazlar (5) çekdi, temsil içün. (CAKT)

[105b] (15) Tañrının şol zinetini ki çıkardı kullar-içün ve pâk ve lezzetlü nesneleri (CAKT)

[106a] (3) Ve her bölüg-içün bir vaqt vardur, ‘azâb itmege. (CAKT)

[13b] (7) Zikr eyle yâ Muhammed ki biz kılduq Beytullâh’ı şevab içün kişilere emîn olacak yer kılduq. (MKT)

[264b] (3) Nasihat içün biz zâlimlerden degül-idük. (MKT)

[478b] Dağı bayıq Mûsa’yı togru yol virdük dağı Tevrat’ı Benî İsrâ’il’e ‘ağıllâr islerine yol göstermekçün dağı öğüt içün miraş virdük (SKT)

[490a/9] bilmek hased içün kim aralaruñdadur dağı eger degülmisse söz kim geçdi (SKT)

[496a/11] birisi anlaruñ anuñla kim eyledi Rahmân içün beñdeş ol (SKT)

3.1.5.1.4. Amaçla, Amacıyla Kullanılanlar

[8a] (21) Zîrâ murâd İsrâyl’den Ya’kûb’dur. Ma’nisi “Allâhķulı” demek olur. Ba’zılar didiler, *anuñ-çuñ* kim [8b] (1) gücine inanurdi, (CAKT)

[20b] (1) yetiş. Halîlü’llâh ‘aleyhi’s-selâm bilürdi, zürriyetinüñ ba’zı azacağını. *anuñ-çuñ* bu du’âyı kıldı. (CAKT)

[21b] (8) Kim *hacc-içün* ihram geyse ol aylarda cima’ eylesün. (MKT)

[148a] (9) Na’am beni yaradan Tañrı *hakķıçun* tahķıķ ol hakdur şabiddür. (MKT)

[293b] (3) Kim kafir olsa kayğurma anuñ *küfriçün* ki saña zarar eylemez dünyâda âhiretde. (MKT)

[464b/4] tapmayavuz anlara illâ *anuñçün* kim yakın eyleyeler Tañrı’dın-yaña yakınlık (SKT)

[464b] *Anuñçün* kim Tañrı’dın-yaña yaqınlıq yaqın eyleyeler anlara illâ tapmayavuz.” (SKT)

[496a/8] (14) daqı kıldılar *anuñçüñ* kıllarından bir nice bayıq âdemî (SKT)

3.1.5.2. Ötürü, ötrü “den dolayı, sebebiyle”

Eski Türkçede “ötgür- “geçirmek” fiilinden +U sonekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe fiil Eski Türkçe öt- “geçmek” fiilinden +Ur- sonekiyle türetilmiştir. (etimolojitürkçe.com)

Ötür- “geçirmek” fiilinin geriundumundan çıkmıştır: *ötür-ü ötrü* şekli ile karışık kullanılır. Dolayı’nın eşidir. Azari sahasında dolayı’nın yerine tamamıyla ötürü kullanılır (Ergin, 2009: 371). Ötürü, ötrü edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; anta *ötrü* turgış qarluqıg tabarın alıp (ETY. I. 78. Ş. H. C. 5). Karahanlı Türkçesi; oğıl kııda *ötrü* yir etin (KB. 1166). Harezmi Türkçesi: kim ol sevdâdın *ötrü* tuttı şahra (K. 2477).

3.1.5.2.1. İsimlerin Çıkma Hali İle Bileşenler

[13a] (21) elleri ve qatı ‘azâb vardur anlaruñ-içüñ, *qazandıqlarından ötürü*. (CAKT)

[26b] (10) talep ide diyeti, *maqtûlden ötürü*, dâhı vardur (CAKT)

[31a] (10) ata bindi.” Ya halîfe.” *Yahûdiden ötürü* size atdan inüp secde itmek düşmez” didiler. (CAKT)

[46b] (4) haqqıduğına, ‘*adâvetden ötürü* ki, aralarında düşmiş-idi, (CAKT)

[172b] (1) cidâl ider kendü *nefsinden ötürü*. (CAKT)

[247a] (10) tâ ki Tañrı ‘ıvaż vire toğrılara *toğrılığından ötürü* (MKT)

[303b] (8) Belki Allâh minnet ider sizüñ üzerüñüze. Sizi *qulağuzladuğundan ötürü* imâna. (MKT)

3.1.5.2.2. Zamirlerin Çıkma Hali İle Bileşenler

[71b] (11) Ve çekişme *şunlardan ötürü* ki hıyânet iderler nefslerine. (CAKT)

[95b] (1) alınmaz *andan ötürü*.(CAKT)

[280a] (6) ‘ıvaz olubeni *şundan ötürü* ki bizüm âyetlerümüze inkâr iderlerdi ve didiler (CAKT)

[148b] *andan ötrü* yaratdı anları ya ‘nı emr-i ma ‘rûf nehy-i münkerçün yaratdı (MKT)

[280a] (6) ‘ıvaz olubeni *şundan ötürü* ki bizüm âyetlerümüze inkâr iderlerdi ve didiler (MKT)

[483b] Pes, *andan ötürü* kim, işlerler oldılar horlık ‘azâbınıñ katı dutucı ‘azâb anları duttı. (SKT)

[484a/8] pes duttı anları katı dutucı ‘azâb horlık ‘azâbınıñ [484a/9] *andan ötürü* kim oldılar işlerler (SKT)

[492b] Anları işlediler kim *andan ötürü* yâ helâk eyleye dağı çoğından afv eyleye. (SKT)

[532b] (18) yin dağı içün sinici *andan ötürü* kim işlerdünüz (SKT)

3.1.6. Tarz Ve Mukayese Bildirenler

3.1.6.1. Göre

“gör-e” şeklinde zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla teşekkül etmiş Türkçe kökenli bir çekim edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015, s. 42; Toker & Uygun, 2016, s. 111). Göre edatı incelediğimiz nüshalarda kendinden önceki isim unsuruna yönelme ve ayrılma hâli ekleriyle bağlanarak birleşik çekim edatı oluşturmuştur. *Göre* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Harezmi Türkçesi; killümünke *köre* kösül ayağını (K. 2044). Kıpçak Türkçesi; hüsn ü cemâline *köre* tili uzun (GT. 224-13). Çağatay Türkçesi; anın kıymatı cevherine *köre* zâhir bolur (CH. MAN. 125). İsimlerin ve zamirlerin verme hali ile kullanılır.

3.1.6.1.1. İsimlerin Verme Hali ile Bileşenler

“-A uygun olarak” Anlamında Kullanılanlar

[1b] (5) kelâmullâh deñizinde balık gibi yüzem ve anı *mikdâruma göre* tefsîr idem. (CAKT)

[15b] (1) elleri-y-le gönderdükleri günâh ucından. Ve Allâh bilicidür (2) zâlimleri, *şuçına göre* ‘ikâb ider. (CAKT)

[355a] (21) Tañrı anları ol günde bilür nice’idüğün niyyetlerine, ‘*amellerine göre* ‘ıvaz virür. (CAKT)

[30b] Tañrıdan ve bilün ki tañkık siz anlara heşr olursız ve ‘*amelüñüze göre* ‘ıvaz (MKT)

[36b] (7) anılmasa, dahı talâk virse, müt’a lâzım olur. Ya’nı baya *baylığına göre* ve yoğsula yoğsulluğına göre. (MKT)

[200a] İy kavmüm, didi. ‘Amel eyleñüz *menzillerüñüze* (6) göre, ben dahı ‘amel eylerin. Siz göreceksi kime geldüğün rüsvây (7) idici ‘azâb. (SKT)

[235b] (7) Dahı eger Tañrı Ta’âlâ halkuñ *günâhlarına göre* ‘azâb itse- y- di hiç koymazdı yir üstine bir cânver. (SKT)

“-A dayanarak, -A bakarak, göz önünde tutarak” Anlamında Kullanılanlar

[30b] (18) Tañrıdan ve bilün ki tañkık siz anlara heşr olursız ve ‘amelünñize göre ‘ıvaz (19) viriser. (CAKT)

[36b] Ve anları metâ‘landuruñ, ya‘nı eger mehr (7) anılmasa, dahı şalâķ virse, müt‘a lazım olur. Ya‘nı baya *baylığına göre* ve yoñsula *yoñsulluğına göre*. (CAKT)

“-A karşılık” Anlamında Kullanılanlar

[178b] (16) Eyit yâ Muhammed ki her kişı işler şabı‘atinde *varına göre* anuñ ki bünyâdı eyülikle urulupdur andan (17) eyülük gelür ve anuñ ki yamanlığa urulupdur (CAKT)

(14) Bâý, nafaķa virsün *bâylığına göre* ve şunuñ ki şar oluna rızķı, ol dahı virsün (15) şundan ki Allâh aña virdi. (CAKT)

3.1.6.1.2. Zamirlerin Verme Hali İle Bileşenler

[18b] (13) vâsi‘ü‘l-cüddur, keremînüñ nihâyeti yoķdur. Bilür niyyetlerüññüzi, *aña göre* ‘ıvaz virür. (CAKT)

[138a] (2) yeg bilür müfsidler *aña göre* ‘uķûbet ider (CAKT)

[158b] (17) her nefsüñ üzerine bilür hayrını ve şerrini. Ve *aña göre* cezâsın ider şuncılayın mıdur ki bu sıfatlar anda yoķ? (CAKT)

[242b] (2) Baña şükr eyle deyü benden yaña geliceksiz *aña göre* ‘amel idüñ. (CAKT)

[140b] (8) sizüñ ‘amelünñüz ki mañfi olmaz *aña göre* gerek hayr, gerek şer dahı resül görür mü‘miñler. (MKT)

3.1.7. Beraberlik Ve Vasıta Bildirenler

Bu görevdeki edatlar bağlandıkları kelimeye beraberlik, birliktelik, vasıta gibi ilgilerle bağlanmaktadır. Bu amaçla kullanılmış; beraber, birle, birlen, bile, bilen, kelimelerini bulabildik.

3.1.7.1. Beraber “-a eşit, gibi”

Berâber edatı Farsça kökenli bir edattır. Batı Türkçesinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015, s. 13). İncelediğimiz nüshalarda “gibi, ile birlikte, -A eşit” anlamlarına geldiğini tesbit ettik. Beraber edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Harezmi Türkçesi; bu yığağa *berâber* boyluğ kişi tapsunuz (RB. 132 r-15)

3.1.7.1.1. Yönelme Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

“ile birlikte” Anlamında Kullanılanlar

[13b] (12) Te’âlâ atanuñ ve ananuñ hizmetini kendü *hizmetine beraber* kıldı. (CAKT)

[202b] (12) kılduğ anı *halğa berâber* muķim ve ğarib bir ol Mesc-idi Harâm’da. (CAKT)

[232a] (9) Tahkik Tanrı ta’âlâ ölmüşleri diri eyleyücidir. Tahkik Tanrı ta’âlâ barça nesneye kâdirdur, kudreti zâtıdır ki nisbeti *barçasına berâberdür*. (MKT)

“-A eşit, denk, gibi” Anlamında Kullanılanlar

[53b] (9) “*Berâber* degüldür şevâbda, kitâb ehlerinden ümmet vardır kim şogrulardur, okurlar Tañrının âyetlerini giceler içinde.” (CAKT)

[93b] Eyit (18) yâ Muhammed: “*Berâber* olur mı kör ve görür? Ya pes fikr itmez misiz?” (CAKT)

[125a] *Berâber* degüllerdür anlar Tañrı katında (5) ve Allâh kulağuzlamaz Haķķ’a zâlim şâyifeyi. (CAKT)

[2b] (2) Tahkik ol kişiler ki kâfir oldılar *berâberdür* anlara anları korkutsañ dañı yâ korkutmasañ dañı imân getürmezler. (MKT)

[4b] (1) Yaratdı *berâber* eyledi yidi kat gökleri hiç yarılmış yırtılmış yiri yok. (MKT)

3.1.7.2. birle, birlen, bile, bilen

Türkçenin en eski dört edatından birini birle olarak görür ve *bir + le* şeklinde açıklar. Clauson ise -la ekinin geçmişe yönelik takibinin yapılamamasından dolayı Grönbech'in fikrine katılmaz W. Bang bu edatı, birle < bir+ile ile < il- "iliştirmek" e zarf-fiil eki görüldüğü şekilde açıklamıştır. Gabain bir+i-l ifadesini not düşmüş, -e zarf-fiil olarak değerlendirmiştir. Ergin de Bang ile aynı görüşte kalarak, bu edata "bir ve ile'nin birleşmesinden doğmuştur", der. ile'yi il- fiilinin -e zarf-fiil eki almış hali olarak yorumlar. Kaare Grönbech "Der Türkische Sprachbau" adlı eserinde. İngilizce'deki "with" ön çekim edatına karşılık geldiğini belirtir. r sesinin düşmesiyle de zamanla bile şeklinin ortaya çıktığını aktarır. Hacıeminoğlu, birlen / bilen edatlarındaki -n'nin takip edilemeyen bir türeme ses ya da ikinci bir vasıta eki olabileceğini kitabında not etmiştir. "Türkçede "birliktelik, beraberlik" anlamlarında kullanılan edatın, metinde "ile" anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Birle edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; kâşıkın yıldız birle yorguduka tokup içürzün (H.45). Karahanlı Türkçesi; atım birle tegü ewdim (DİV. I 167-1). Harezmi Türkçesi; Kerim tanrı turur kim âdem oğlanlarına hatnı kalem *birle* öğretti (NEHC.7). Çağatay Türkçesi; tapğay bu şerbet *birle* bimarın 'ilâc (HB.18-7). Kıpçak Türkçesi; müştâ'cil tañ *birle* bolur (GT. 325-5).

Birlen edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Çağatay Türkçesi; kitürdiler hakîm-i nüktedânı, bilik *birlen* cihân içre cihânı (FŞÇ16-5). Kıpçak Türkçesi; oturgıl dostlar *birlen* (GT. 329-6). Harezmi Türkçesi; közi *birlen* (OST. GR. 183).

Bile edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; çıda *bile* köp ok atdum (OĞ. K. (370). Karahanlı Türkçesi; ol yinçüni çeş *bile* saçardı (DİV. II79-4). Harezmi Türkçesi; biter köp iş buluşmaklık *bile* çın (K. 624). Çağatay Türkçesi; il közin nûr-ı şefa'at *bile* yarutkanına (GS.325-6). Kıpçak Türkçesi; anın süti *bile* dağı ulğaydın (GT. 28-5).

3.1.7.3. Birle

[20b] (8) Vaşıyyet eyledi Millet-i İslâm *birle*. (CAKT)

[38b] (8) illâ az âdem bunlardan ki avuç *birle* içdiler. (CAKT)

[224b] (9) Ve Süleymân mîrâş *birle* Dâvûd'ıñ peygamberligin aldı ve eyitdi (CAKT)

[227a] (10) ve iki deñiz ortasında perde kıldı? İlâh mı olur Allâh *birle*? (CAKT)

[268a] (13) Tañrı eyitdi: İy İblîs ne men' oldı seni secde itmekden şuña ki yaratdum
(14) kudretümle irâdetüm *birle* ululandıñ mı ya gerçek ululardan mı (15) oldun?
(CAKT)

[121b] Vañtı ki şaliñ kimse virdüm anlara a'zaları *birle*. (MKT)

[549b] (8) Dañı virüñüz yetimlere mâllarını, dañı değışmeñüz yañşısı[n] yaman *birle*.
(SKT)

[585a] (7) Saña ziyân dañı eylemezler1 bir neste *birle*. (SKT)

[593b] (5) Pes varsañ Çalabuñ *birle* şavaş eyleñüz, biz bunda oturmış- biz. (SKT)

3.1.7.4. Bile

3.1.7.4.1. İyelik Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

[88a] (13) Eger ikiz olsa, *ikisi bile* harâm olurdı ve ol ikinüñ menfa'atı erüñ olurdı.
(CAKT)

[127a] İki ikincisi olduğı hâlde şol vañt ki *ikisi bile* mağâra içinde-y-idi. (CAKT)

[7b] (11) Ol şıgır levni şarıdur katı' cemî *eczası bile* (MKT)

[8a] (8) Fikir eyleyesiz 'akluñuz *bile* Tañrı ta'âlâuñ kudretini (MKT)

[10a] (11) Tañkik ile geldi size Mûsâ *mu'cizatları bile*. (MKT)

[18b] (2) Allâh adı zıkr olmasa özge kimse *adı bile* boğazlagan dañı harâm eyledi.
(MKT)

[533b6] Tañkık Tañrı Ta'âlâ usanmaz (4) meşel urmağdan sivri siñek *bile*, yâ andan
kiçisi bile. (SKT)

[517b] Dağı tã sizden ğazâ eyleyicileri dağı şabr *eyleyicileri bile* dağı haberlerünüzi şınayavuz, sizi şınayavuz. (SKT)

[534a] (7) Dahı biz eyitdük Âdeme: İy Âdem, sen sâkin ol ‘*avratuñ bile* uçmağda. (SKT)

3.1.7.4.2. İlgi Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler

[5b] (1) tasdik eyleyicidir *sizüñ bile* olğan kitâbı ki Tevritdür. (CAKT)

[8b] (1) Tama' mı eylersiz anlar îman getürmege *sizüñ bile*? (MKT)

[13b] (4) bir nefis bir nefsdan bir nesneyi ki *anuñ bile* halâş eyleye. (MKT)

3.1.7.4.3.İle Edatından Sonra Birliktelik Anlamını Kuvvetlendirmek Amacıyla Kullanılan Bile Edatı

[109a] (8) Eyitdiler: “Bedürüstî biz, şuña ki Sâlih getüre *anuñ-la bile*, mü' minlerüz.” (CAKT)

[114a] (20) itdiler ve uydılar şol nûra ki indürildi *anuñ-ıla bile* (21) ol şâyife anlardur ki sa'âdetlendiler. (CAKT)

[120a] Ve añ ol vaqtâ ki, yâ Muhammed, (10) mekr iderdi saña, şunlar ki kâfir oldılar. Mekke'de Dârü'nnedve içinde, şaşışup *İblis-ile bile* ve sen kaçduñ. (CAKT)

[131b] (9) senden ve anlar bâylardur. Râzı oldılar ki ‘*avretler-ile bile* girüde qalalar. (CAKT)

3.1.7.5. İle, İlen

Ergin, bu kelimenin *il-* fiilinden zarf-fiil eki ile genişlediğini düşünür. *ilen* kelimesindeki *-n* vasıta eki olabilme ihtimali yüksektir. Anlamca birle edatı gibi “birliktelik, beraberlik” anlamlarını taşır. Çekim edatı olarak kullanılabilmesinin yanında öğeleri sıralamak için de kullanılan bir bağlama edatıdır. *İle* şekli aynı görev ve manada Türkiye Türkçesinde “beraberlik, birliktelik” gibi anlamları kurabilmek için kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde ünlü uyumuna girerek “İla” sözcüklere “-y” ünsüzü eklendiğinde çekim edatları arasında ekleşmeye en müsait bir edat olduğu görülmektedir. İle edatı birçok örnekte -y sesi eklendiğinde enklitik özelliği göstermektedir.

İle edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe; Eski Türkçedeki kullanımı birle ve bile. Çağatay Türkçesi; ol kim tutmuş irdi vahş *ile* sahrâda üns (GS. 408-2).

3.1.7.5.1. İlgî Hâli Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “Vasıtasıyla, vasıta ederek” Anlamında Kullanılanlar

[35b] (10) Ol şol nesnedür ki ögütlenür *anuñ-ile* şol ki sizden îmân getürür Tañrıya ve kıyâmet günine. (CAKT)

[28b] (13) Ya ‘nî eyitgil ki: ‘alâmetdür hâlķa, şerî‘etüñ işleri-çün, oruç gibi, hac gibi, borç ödenmek vaķtı gibi, *bunuñ-ile* biter. (CAKT)

[43b] (11) Bu âyet şaķıfden bu bölük haķķında ve Muğire oğlanları haķķında indi, vaķtâ ki peygamber Mekke’yi aldı ribâyı harâm buyurdu *bunuñ-ile*. (CAKT)

[47b] (1) nefis ve eydür, temennî kılup: Nolaydı, *anuñ-ile* ol yaramazlık arasında ırâķ mesâfet ola, maşrıķ-ile mağrib arasınca olaydı. (CAKT)

[285b] (2) Ve şunlar ki yığlınurlar günâhuñ büyüklerinden ve fâhişelerden ki *anuñ-ile* hadd lâzım olur ve kaçan ki kaçıyalar anlar ‘afv iderler. (CAKT)

[339a] (16) Her nefis kazandığı ‘amele girüdür *anuñ ile* dutılır meger bitisi sağ eline virilen ki cennetlerde su’âl ideler kâfirlerden ki ne givirdi sizi tamû’ya diyeler. (CAKT)

[309a] (4) Ol nesne ki sizi bizüm kıtumuza yakın eyleye ki (4) *anuñ-ile* hılaş olası. (MKT)

[547a/4] Anlar: İy *siziñ ile* namaz kılur bile degül midük? kığırılar. Eyittiler: Evet velikin, kendüzi gözi siz fitneye bırakduñuz dağı göz dutduñuz; (SKT)

[555a/7] Eger çıkarınılasız *sizüñ ile* çıkavüz; sizüñ haqquñuzda kimseye hemişe boyun vermeyevüz. (SKT)

3.1.7.5.2. İyelik Ekli İsim Unsuruyla Birleşenler “Vasıtasıyla, Vasıta Ederek” Anlamında Kullanılanlar

[10a] (6) Tañrı ta’âla indürür kitâb-ı fazlı *keremi-y-ile* kime dilese kullarından. (MKT)

[10b] (7) Temenna eylemezler, ölmegi istemezler ebedi kıyamete degin yaman işler *sebebi-y-ile* kolları bile işlediler. (MKT)

[26b] yahşılık bile anaya zarar yitişmesün (2) oğlanlan *sebebi ile* atalara dağı zarar yitişmesün oğlanlan *sebebi ile* vereşeye dağı anuñ gibi. (MKT)

3.1.8. Kuvvetlendirme Edatları

İşlevleri, sonuna eklendiği kelimenin, kelime grubunun veya cümlenin anlamını kuvvetlendirmek, pekiştirmektir.

3.1.8.1. Aceb

Arapça kökenli bir kelimedir. Türkçenin bazı devrelerinde soru ve tekit adatı olarak kullanılmıştır. *Aceb* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz; Harezmi Türkçesi: saña ni boldı bilmem iy ‘*aceb* ni (K.3596). Kıpçak Türkçesi; ‘*aceb* ni yazuğ kıldım (GT. 239-7)

[180b] (20) itücegez ayeleri bizüm birliğümüz nişânelerinden ‘*aceb* ola ki yer yüzindeki (CAKT)

[223a] (21) Pes ideler: ‘*Aceb* biz mühlet virülür miyüz? (CAKT)

[135b] (2) *Aceb* getürmesün seni anlar mallan dağı oğlanları kızları. (MKT)

[555/a] Vâveylâ, ne ‘*aceb* ben doğurur mıyın (3) karı olduğdan soñra ki yüz yigirmi yıl geçdi? (SKT)

[254b] (1) Yâ Muḥammed sen şanur mısın ki mağâra ehli bile Raḫîm ehli bizüm âyetlerümüzden ‘*aceb* mi- di? (SKT)

[372b] (5) kâfirler eyitdi ki: Gösterelüm mi size bir kişi ki ‘*aceb* haber virür. (SKT)

3.1.8.2. Dağı < dahı

Eski Türkçeden beri var olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Kelimenin bilinen en eski hali *takı* < *tak* - ı zarf-fiil eki şeklindedir. Sondaki zarf-fiil kalıplaşarak yapı yönünden yeni bir kelime türetmiştir. Harezmi ve Kıpçak'ta *takı* şekli korunmuştur.⁵⁶ Ancak Çağatay Türkçesinde iki ünsüzün de tonlulaşması, *dağı* kelimesini meydana getirir. Eski Anadolu Türkçesinde *dağı* < *dağı* < *dahı* şeklinde bir değişim geçirmiştir. Türkiye Türkçesinde ise *dahi* kuvvetlendirme yapmak için kullanılmaktadır.

[2a] Bir nazar dahı: "Kağan kim bir tãcir (15) olsa, anın bir kıymeti taşısı olsa, yol *dağı* (15) korkulu olsa, ana bedrağa koşarlar kim emin ola." (CAKT)

[3a] peygamberlere inen kitâblarda ve Kır'ân'un sırrı (16) *dağı* bu harflerdur, kimesne tertiblerin bilmez. (CAKT)

[3b] Eger şöyle ki şek (1) idenler *dağı* rızâ gözi-y-le baksalar, bilurlerdi kim Tanrı Te'âlâ kelâmıdır. (CAKT)

[3b] Tevrât'a, İncil'e (11) ve yuz kitâb *dağı* var anlardan artuğ. Nişânların birisi *dağı* budur. (CAKT)

[4a] Zira ki hastalık nice helâk iderse, munâfıklık *dağı* helâk ider, belki *dağı* (21) artuğ. (CAKT)

[7b] (6) sonra gelenlere *dağı* i'tibar olmağ için, *dağı* nasihat olmağ için müttakilere, Tanrı ta'âlâdan korkuculara. (MKT)

[18b] (2) illa sizden ölmüşleri haram eyledi *dağı* kanı haram eyledi, (MKT)

[46b] (8) tiz intikam eylemezler *dağı* 'afv iderler (MKT)

[74a] (9) Dağdan düşmüş nesneler *dağı* haram oldu. (MKT)

[217b] (10) Eger kavli aşikâre söyleyen *dağı* tahkik Tanrı ta'âlâ bilür sizler *dağı* mahfi nesneleri. (MKT)

[464b/10] *dağı* yir haqqıla şarar giceyi gündüz üzere [464b/11] *dağı* şarar gündüzi gice üzere *dağı* mûsaḥḥar eyledi güneşi (SKT)

[465a/10] razı olur ol şükre sizün için *dağı* götürmeye götürücü nefis bir nefis yazuğın andan Çalab'ıñuzdın-yaña döneceğünüzdür pes haber vire size anı-kim (SKT)

[465a/7] *Dağı* götürücü nefis bir nefis yazuğın. Andan Çalab’uñuzdın yaña döneceğünüzdür. (SKT)

[466a/4] kim tapam Tañrı’ya ihlâş eyleyiciyiken anuñ içün dîni (11) *dağı* buyrıldum (SKT)

3.1.8.3. *hod* “*dahi, hatta, de-da*”

Farsçadır. Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesinde tekit edatı olarak da kullanılmıştır. *hod* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi; eger kök özne *hod* bolsa turuşuñ (K. 3294). Çağatay Türkçesi; ger *hod* uzağ çıkse bolurlar melül (HE. 72-36).

[5a] (18) haqqı görmeye. Pes anlar cânib-i haqq’a *hod* dönmezler. Yâhuz müñafıkların (CAKT)

[73a] (9) Ya’nî nefis *hod* buhl üzerine yaradılmışdır, hiç ‘avrat erine kıyamaz ve hiç er sevmedüğine varmaz. (CAKT)

[117b] (4) ağına, anlar *hod* nesne yimezler. (CAKT)

[556a] Tañrı Ta’âlâ *hod* gâfil degüldür anlar işlegen işlerden. (SKT)

[546b] (4) ağına, anlar *hod* nesne yimezler. (SKT)

3.1.8.4. Oğ

Eski Türkçeden beri kullanılmış pekiştirme edatıdır. Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lügati't-Türk adlı eserinde, fiilde pekiştirme ifade ettiğini söyler. Cümlede “kesinlikle, mutlaka, dahi, bizzat” gibi anlamlar taşıyabilmektedir. Metinde az sayıda örneği bulunmaktadır. Oğ edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Eski Türkçe: ol oğ tün ubdının suya ıtımız (ETY. I 1149). Karahanlı Türkçesi: bayat oğ keldim (DİV. I. 37-13). Harezmi Türkçesi: ol yol birle oğ yanıp (RB. 131 r-16). Çağatay Türkçesi: bolğaç oğ ol durğa sadev perde-pûş (HE. 38-24). Kıpçak Türkçesi: anlar oğ anlarını oğ (KIP. GR. 15) araştırmasını yaptığımız nüshada bir örneğine rastladık.

Oğ edatına sadece Cevahirü-l Asdaf nüshasında rastlanmıştır.

[3a] “Âmîn” du‘ânuñ şehiridür (10) oğ şeheri gibi.” (CAKT)

3.1.8.5. Tamu “hele”

Tamu edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Divan-ı lüğat-ı Türkte görülmektedir. Karahanlı Türkçesi: emeksizin turğu yok munda tamu (DİV. I. 420-5)

[177b] (3) şol ki uya saña anlardan bedürüstî tamu ‘ıvazuñuzdur key bol ‘ıvaz. (CAKT)

3.1.9. Denkleştirme Edatları

Denkleştirme edatları, birbirine denk unsurları aralarında karşılaştırma yapma ve sıralama ilgisiyle birbirine bağlayan edatları tanımlar. , yâ, yâ meger, yâhud, yokârse, yoksa şeklinde sıralayabiliriz. Bağlama edatlarının bir çeşididir.

3.1.9.1. ne...ne

“ne...ne” bağlama edatı cümleleri birbirine bağlarken karşılaştırma işlevi ile de cümlede kullanılmıştır. DHK’de “ne...ne” karşılaştırma edatı cümlede özneleri karşılaştırmak için kullanılmıştır.

[194b] (9) senun-icun bu dünyâda sen lâmisâs dimekdur ya’ni *ne* kimse bana degsun ve *ne* ben kimseye degeyin dimekdur. (CAKT)

[28b] (19) Bâtl ana gelmez *ne* oninden ve *ne* ârdından. (CAKT)

[484b/6] (21) dağı olmaduñuz idi gizlenürdüñüz andan kim tanuqlık vire sizüñ üzere kulağıñuz *ne* dağı gözlerüñüz *ne* dağı derilerüñüz (SKT)

[510a/1] eyit olmadum yalavaclardan dağı bilmez *ne* eylenile baña *ne* dağı size uymazın illâ (SKT)

[512b/5] göz dağı gönüller pes aşşı eylemedi anlara kulaqları *ne* dağı gözleri *ne* dağı gönülleri (SKT)

3.1.9.2. Yâhud, yahod “veya”

Farsça yâ ve hod kelimelerinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiş bir denkleştirme edatı olduğu bilinmektedir. “yahut, veya, yoksa” gibi anlamlar taşır. Türkiye Türkçesinde aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır. (Ergin, 2009: S. 353). Yahud edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Harezmi Türkçesi; köñilde rahmi bar mu *yâhud* hiç âdemi urgın sever mü (K. 494). Çağatay Türkçesi; turrarsın tarrar *yâhod* ğamzesün ğammaz kıl (HB. 66-6). Kıpçak Türkçesi: kabzanıñ taşında *yâhod* içinde (KİT. N. 106). Batı Türkçesi: divane mi sen vü *yâhud* aħmak (DH. 34-227).

[36a] (16) *Yâhud* gizledüñüz nefsüñüzde. İllâ kim va‘de idişmeñ anlara (17) sırrı, ya‘nî cima‘ı *yâhud* nikâhı (CAKT)

[50b] (3) dūr, ki Dîn-i İslâm’dur, bir aḥada virile, siz virildügüñüz nesne misli, (4) *yâhud* güccetleşeler sizüñle Tañrıñuz ḳatında.” (CAKT)

[357a] (1) Bedürüstî yâ Muhammed biz saña çok ḥayr virdük ki Ḳur’ân’dur, ‘ilmdür *yâḥûd* murâd Kevşer Ḥavzı’dur. (CAKT)

[50b] (3) dūr, ki Dîn-i İslâm’dur, bir aşada virile, siz virildügüñüz nesne misli, (4) *yâhud* güccetleşeler sizüñle Tañrıñuz ḳatında.” (MKT)

[458/b] Câzûlar: Yâ Mûsâ, didiler. Sen mi evvel bırağursın, *yâḥûd* biz mi evvel (8) bıraḳalık, didiler. (SKT)

3.1.9.3. yâ... yâ

Öğeler arasında karşılaştırma yapan bir edattır. Karşılaştırma yaptığı iki veya daha fazla ögenin başına gelerek “*ya....ya, ya....ya da*” anlamlarını kurar. Karşılaştırılmış olan öğelerin yalnızca birini ifade eder. Türkiye Türkçesinde de *ya....ya* şeklinde aynı anlam ve görevde kullanıldığını görmekteyiz. Metinde birkaç örneği bulunmaktadır. Yâ...yâ edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi: sekirtür yâ öldürür yâ urşu ölür (KB. 2383). Harezmi Türkçesi: niçe köp müddeti *yâ* köp *yâ* azın (K. 1845). Çağatay Türkçesi: *yâ* olitse güm vişali birle bağrım ḳânımı / *yâ* bu arıtsa yüzümde eşkdin ḥûn-ı ciğer (HB. 30-3). Kıpçak Türkçesi: *yâ* sançar *yâ* sunḳur turdı (KIP. GR. 140).

[138a] *ya* saña göster (14) sevüz anlara yaraḳladuğumuz ‘azâbuñ ba‘zını *ya* seni hazretümüze getiriserüz ölüm şerâbın içürüb. (CAKT)

[150b] (11) cezâsı senüñ ehlüñe yavuz şananuñ *ya* zindâna bıraḳmaḳdur *ya* âcıdıcı ‘azâb. (CAKT)

[157a] (3) ve anı ki rahmler arturur veled ikiz olsa *ya* dört olsa *ya* götürmek toḳuz aydan geçüp iki yıla sürse. (CAKT)

[158b] (8) Ve eger bedürüstî Ḳur’ân ki saña gönderdük anuñ-la sağlar yerinden ḳopsa *ya* anuñ-la yerler pâre (9) pâre olsa *ya* anuñla ölüler söyledilse îmân getürmeyeler. (CAKT)

[106b] (3) Tañrı ta'âlâ korkusı *ya* ıman *ya* yahşsı sıfat *ya* geymekler yaratdı. (MKT)

[109a] (6) ol şulardan, siz içersiz *ya* özge şarablardan *ya* ni'metler ki Tañrı ta'âlâ size rızķ eylemişdür. (MKT)

[571a] Ol kim padişahlık elindedür hayırlu oldı *ya* yüceldi *ya* an oldı daķı ol her neşe üzere güci yiter. (SKT)

[572a] Ol oldur kim sizün için yiri bor *ya*'ni muti' kıldı. Pes tağlarında yürün. *Ya* kıranlarında yirün *ya* daķı rûzisinden yin. (SKT)

[573/a] Ol kim *ya* yüzi üzere düşici iken yüzün koyu yürür *ya* ol kim toğru yol üzere toğru yürür, toğru yol dutıcırağdur. (SKT)

3.1.10. Soru Edatları

Tek başlarına mânâları olmayıp, ancak cümle içinde mânâ ve vazifeleri ortaya çıkan sözlere edat dediğimize göre, Türkçede kelime, kelime grubu yahut cümlelerden önce veya sonra gelerek soru mefhumu ifade eden bütün sözlere de soru edatı denebilir. Yalnız bunların bir kısmı soru mefhumunu tek başlarına ifade ettikleri hâlde bir kısmı mı, mü, mı, mi veya ne, ni edatları ile birlikte kullanılır.

3.1.10.1. *ḥanda*< *kanda* “nerede”

Mekân ve zaman mefhumunu arayan soru edatıdır. *Handa*< *kanda* edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi; bunlar *ḥanda* erdin derler ki (DİV. III. 218-25).

[70b] Ferişteler eyitdiler: “*Kanda* (17) itdünüz?” (CAKT)

[124a] (4) dūr Zî’l-ḥicce’dūr Muḥarrem’dūr. Pes depeleñ müşrikleri *ḥanda* ki bulursız (CAKT)

[151b] (11) Cinnîden, Ây’dan, güneş’den, Yılduz’dan, âdem yonduğı büt ḥûd *ḥanda* ḳaldı! (CAKT)

[250a] anlara andan soñra saña ḳoñşı olmazlar Medîne’de illâ (14) la‘netlenürler *ḥanda* bulunurlarsa dutılurlar. (CAKT)

[472b/11] yir dutaruz uçmaḳdan *ḥanda* kim dilerüz pes eyüdüz müzdi (SKT)

[473a] Daḳı “Tañrı’ya şükür! ol-kim va’desin toḡru ḳıldı daḳı bize *ḥanda* kim uçmaḳdan yir dutaruz dilerüz yiri (ya’nî uçmak yirin) virdi, pes işleyicilerün müzdi eyüdüz.” eyittiler. (SKT)

3.1.10.2. Hangi< kanğı< kanğı

Hangi< kanğı< kanğı edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Örneklerine sadece Batı Türkçesinde rastladık. Batı Türkçesi: O hangi karta canım, derdik. (RŞ.29)

3.1.10.3. kanğı

[318a] (18) ve bühtân sözlerden. Zîrâ ki ‘avret *kanğı* ‘ömürde ana gibi olduğu ve tahkîk (CAKT)

3.1.10.4. kanğı

[134b] (2) anlardan şol vardır ki eydür: *Kanğıñuzdur* ki arturdi anı işbu sûre i‘tişâd cihetinden? (CAKT)

[142a] (13) Tâ şınaya sizi ki *kanğıñuz* yegdür ‘amel yöninden. (CAKT)

[147b] (11) Ve şol ki yalancıdur ve gözleñ ben sizüñle gözleyiceyem ki (12) *kanğımuz* helak olur. (CAKT)

[181a] (5) soñra uyarduğ anları tâ bilevüz ki *kanğı* bölük kâfirlerden (CAKT)

[18b] Bu âyetden ma‘lûm oldu kim şavar uzerinden taşavvû revâ imiş (10) *kanğı* yan teveccuh iderse itsun. (MKT)

[37a] (2) namâzı oru turup, yâ ata binup imâ-y-ile, *kanğı* yana donerse. (MKT)

[505b/1] okuruz anları üzerüne haqqıla pes *kanğı* söze Tañrı kitâbından soñra dağı nişânlarından inanasız (6) katı ‘azâbdur her key yalancınıñ çok yazuqlu (SKT)

[505b] Anları üzerüne haqqıla okıruz Pes Tañrı kitabından dağı nişânlarından soñra *kanğı* söze inanasız? (SKT)

3.1.10.5. hanı, hani< kanı “nerede”

hanı, hani< kanı edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Batı Türkçesi; ayıtdı ya âdem *hanı* tacuñ ve görkün (KIS. 40 a-10). Harezmi Türkçesi: *kanı* Şirin tiyü aydılar (K. 779). Çağatay Türkçesi; *kanı* ey köz bu mahalde arıgıñ (GS.

356-6). Kıpçak Türkçesi: *kanı* bu kün ol tüşi mübârek düşmen (GT. 222-3). Batı Türkçesi: *hanı* dostum cebra'il (KIS. 63 b-11).

[106a] (14) zebânîler, ki: “*Kanı* şol ki şaparduñuz, Tañrıdan ğayrı? (CAKT)

[167a] (4) *Ķanı* benüm ortaqlarum ki çekişürdünüz anlaruñla mü'minler haqqında? (CAKT)

[221a] (1) *kanı* şol ki şaparduñuz Tañrıdan ğayrı (CAKT)

[232b] (19) pes eydür ki: *Ķanı* benüm ortaqlarum ki siz zu'm iderdünüz? (CAKT)

[196a] Ustune bağır şavâle *kanı* şamarlara surer sudi yiline surer şifli âşağa surer. (MKT)

[232b] pes eydur ki: *Ķanı* benüm ortaqlarum ki siz zu'lm iderdunuz? (MKT)

[487b/6] yüklü olmaz hi dişi dağı toğurmaz illâ bilmegile dağı ol gün [487b/7] kığıra anları *kanı* ortaqlarum eyittiler bildürdük saña Dağı ol gün anları (SKT)

[488a] “*Ķanı* ortaqlarum?” kığıra; “Bizden saña hiç tanuğ yoğdur, bildürdük.” eyittiler. (SKT)

3.1.10.6. *ķanda* “*nerede, nereye, ne zaman*”

ķanda edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi: *ķanda* erdiñ (DİV. III218-13). Harezmi Türkçesi: başım *ķanda* koyayın (K.3345)

[6b] (10) şıladur. Ya'nî üvez-ile mesel urur, örümcek ğod *ķanda* ğaldı. (CAKT)

[11b] (11) bir şehir var-idi, adı eyle-idi. Ķaçan ki sebt günü olsa, *ķanda* balığ var-ise hep anda gelür-idi. (CAKT)

[57b] (11) ki yetmiş öldürdünüz, yetmiş dağı esir itdünüz. Didünüz ki: “Bize *ķandan* geldi bu muşibet?” (CAKT)

[68b] (5) Ve bir fetil ĳadar dağı zulm olmazlar. *Ķanda* olursañuz, ölüm size yitişür. (CAKT)

[396a] (2) göge çıkan nesneyi dağı bilür, ol Tañrı tâlâ sizün biledür her *kanda* olsañuz. (MKT)

[382b] (1) Eyitdi: Sizün hıdayetüñüz nedür? *kanda* gidersiz (2) ya resüller, didi. (MKT)

[472b/11] yir dutaruz uçmağdan *kanda* kim dilerüz pes eyüdür müzdi işleyicilerün (75) dağı göresin firışteleri yörendürü tırmışlar (SKT)

3.1.10.7. Mu / mı / mi

Eski Türkçe devresinden beri mevcut olan mu/mı/mi aslında bir ektir. Onun için, diğer soru edatlarının aksine, isim veya fiillerden sonra gelmek suretiyle soru mefhumu ifade etmektedir. Mu / mı / mi edatının tarihi süreçte şu eserlerde kullanımını görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi: ajun qarup mu munar (AH. 448). Harezmi Türkçesi, bu iş kılmakça mu şebdizni kolduñ (K. 788). Çağatay Türkçesi, gülgün müdür (H. 6-2).

[13a] (11) Hergiz anlamaz mısız, adamılğunuz yok *mı*dur? (CAKT)

[20b] (17) Ya siz hazır mı duñuz, Ya ‘kûb’a ölüm geldügi vaqt? (CAKT)

[21b] (13) dağı nâ-müveccehdür. Eyit kim: “Siz *mi* yeg bilürsüz, ya Allâh *mi*? (CAKT)

[25b] (1) Uyarlar *mı* atalarına, hiç nesne bilmezlerse anlarıñ ataları ve haq yolına girmemişlerse dağı?” (CAKT)

[42b] (7) “Ya Rasûla ‘llah! Şadağanuñ âşikâresi *mi* yegdür, ya (8) gizlüsi *mi*?” (CAKT)

[68b] (21) ve Tañrı, inâmlığa saña yiter. Ya pes Qur’ân’a nazır itmezler *mi*? (CAKT)

[85b] (5) Tañrıya ve ‘uzr dilemezler *mi*? (CAKT)

[92a] (8) Görmez *misin* Tañrı ta’âlâ dutsa, kula kularuñuz şagır eylese, gözlerüñüz kör eylese, (MKT)

(93a) Tañrı ta’âlâ ni’met virdi *mi* bizüm ortamuzda iman bile? (MKT)

(93a) Tañrı ta’âlâ bilici degül *midür* şükr eyleyüp iman getürenleri? (MKT)

[95a] (3) Atası üzere eşnarm ma'büd *mı* idindi-men, (4) batıl ma'büdlar? (MKT)

[95b] Huccet eyledi ana kavmi. Eyitdi: Bana huccet *mi* eylersiz Tañrı ta’âlâ haqqında? (MKT)

[533b] pes getürsünler bir söz ancılayın [533b/4] eger olurlarısa girçekler (34) yaradıldılar *mi* [533b/5] nesnesüz ya anlar yaradıcılar mıdur (35) iy yarattılar *mi*? (SKT)

[534a] Nesnesüz yaradıldılar *mi*? Ya anlar yaradıcılar mıdur? (SKT)

[534a] İy yavuz şönu dilerler *mi*? Pes anlar kâfir oldılar. Anlar yavuz şanılmışlardır. (SKT)

3.1.10.8. ne

“ne” aslında bir soru zamiridir. Çalıştığımız nüshalarda “nasıl, hangi” anlamlarında soru edatı olarak kullanılmıştır.

[278b] (6) Haqq’dan. Pes anlar işitmezler Kır’ân *ne* didugini ve anlamak eksiklerine gerekmez. (CAKT)

[133a] (11) *Ne* oldı size ki size eydilse yürüñüz, gazalık eyleñüz Tañrı yolına, ugurlanur kalursuz (MKT)

[474b] (8) zâlimlerüñ hiç hışım *ne* dağı şefa’ât eyleyici yokdur. (SKT)

[477b] (18) Dağı iy kavmüm baña *ne* geldi? Sizi kurtılmağdın-yaña oğurın dağı beni oddın-yaña oğursız (SKT)

3.1.10.9. Niçe, neçe <ne+çe “nasıl, ne kadar”

“ne” soru zahirine “+çe” eşitlik eki getirilerek oluşturlurmuş bir soru edatıdır. Çalıştığımız nüshalarda cümleye “nasıl, ne kadar” anlamı katmıştır.

[229b] Mūsā’ya ve meded dileyene. Meded dileyen eyitdi: Yā Mūsā diler misin ki beni (19) öldüresin niçe dün bir nefsi öldürdün? (CAKT)

3.1.11. Tekerür Edatları

Bunlar umumiyetle fiilerden önce gelerek hareketin mikter ve tekerrür sayısını tayin eden edatlardır. Grameciler bunları miktar veya tarz zarfı olarak kabul ederler. Bizce edat sayılmaları daha uygundur. Çünkü tek başlarına oldukları zaman hiçbir mânâları yoktur (Hacıeminoğlu, 2015: 307).

3.1.11.1. Girü “-den sonra, tekrar, yeniden”

“Geri” sözcüğüyle ilgili olarak birbirinden farklı etimolojik tahlillerin yapıldığı görülür. K. Grönbech (2000, s. 36), geri sözcüğünü kir- (eve girmek) fiilinin zarf-fiil şekliyle kir-ü (batıda) açıklar. (Ergin 1997, s. 372). de Grönbech gibi sözcüğün “girmek” fiilinin zarf-fiil şeklinden isim olduğunu ve edat olarak kullanıldığını söyler. Duran (1956, s. 83).

Girü edatı cümleye sonralık anlamı katmaktadır. Tarihi süreçte şu eserlerde kullanımı tespit edilmiştir. Kurtulduñ imden girü tır secde kıl (YZ, 47.14).

[28a] (8) Pes tevbenuz kabûl eyledi ve günâhunuzdan gecdi. (9) Pes *şimden girü* (bundan sonra) mucâma‘at idun. (CAKT)

[53b] (8) Pes *şimden girü* mü’minlerun fazlın beyân (9) ider ve eydur ki, (CAKT)

[111b] Mûsâ degüldür, (8) belki *şimden girü* toğacağdur.

[125b] (13) Mekke hâremi’ne bu *yıllarından girü* ve eger dervişlikden (CAKT)

[339a] (14) Sizden şol kimesneye ki teğaddum itmek diledi hayra ya *hayrdan girü* tırmağ diledi. (CAKT)

[519b] *Araplardan girü* kalınmışlar saña tiz: “Mallarumuz dağı kavmlerümüz bizi meşğul eyledi. (SKT)

[520b] *Araplardan girü* kalınmışlara “Kâtı kuvvet işleri bir kavmdin-yaña tiz oğunasız. (SKT)

3.1.11.2. kere “*defa*”

[191b] ve taḥḫiḫ minnet itdun  zer ne (21) bir kere daḥı (CAKT)

[343b] (14) Eyitdiler ki bir kere daḥı  opaca  olursa  ol  opma  bize ziy n idicidur.
(CAKT)

[349b] Geldi. Git, didi. Getdi.    kere andan ana, dile benden ne diler sen,
Makbul md r didi. (CAKT)

SONUÇ

“Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış Satır Altı Kur’an Tercümelerinde Edatlar” adlı tez çalışmasında Cevahirül Asdâf Satır Altı Kur’an Tercümesi, Manisa Nüshası Satır Altı Kur’an Tercümesi, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E.Y. 84/176 Satır Altı Kur’an Tercümelerinin metin yapıları incelenmiş ve Eski Anadolu Türkçesi Satır Altı Kur’an Tercümelerinin genel özelliklerinin paralelinde bazı değerlendirmelere ulaşılmıştır.

Edatlar, tek başlarına anlamı olmayan sözcükler olarak kabul edilir. Edatlar ancak diğer kelimelerle birlikte kullanıldıklarında anlam ve görevi olur.

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış satır altı Kur’an tercümelerinde kullanım sıklığı bakımından en çok çekim edatlarına yer verilmiştir. En sık kullanılan çekim edatları sırasıyla artuk, deġin ile için, bile, gibi, öñ, adar, karşudur. En az kullanılan edat grubu ise; kuvvetlendirme edatları grubudur. En az kullanılan edatlar ise; “bigi, deñlü, birlen, o, od”dur.

Bir nüshada olup diğerk nüshada tesbit edilmeyen edatlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

- Bigi edatına sadece (CAKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Emsali edatına sadece (CAKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Misal edatına (CAKT) ve (MKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Mukabil edatına (CAKT) ve (SKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Tamu edatına sadece (CAKT) nüshasında rastlanmıştır.
- O edatına sadece (CAKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Kanda edatına (CAKT) ve (SKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Deñlü edatına sadece (CAKT) nüshasında rastlanmıştır.
- Dağı edatı (CAKT) ve (MKT) nüshasında dağı olarak geçereken (SKT) nüshasında dağı olarak geçmektedir.

Edatlar kendinden önce gelen sözcüğün bir ek almasını veya adın durmalarından birisine girmesini isterler.

İncilenen nüshalarda edatlar kendinden önceki isimlere öncül bir ek isteyerek çekim edatı oluşturmaktadır.

-DAN ayrılma hal ekiyle isimlere bağlanarak çekim edatı oluşturanlar.

1. *Aruk* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
2. *ğayrı* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
3. *Öñ* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
4. *Özge* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
5. *Aşağa* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
6. *Berü* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
7. *Yaña* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
8. *Ötürü, ötrü* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.
9. *Girü* edatı kendinden önce ayrılma hal eki istemektedir. İsimlerin ayrılma hali ile birleşerek oluşmuş.

-A yönelme hal ekiyle isimlere bağlanarak çekim edatı oluşturanlar.

1. *Beraber* edatı kendinden önce –A verme hali isteyerek oluşmuştur.
2. *Degin* edatı kendinden önce –A verme hali isteyerek oluşmuştur.
3. *karşu* edatı kendinden önce –A verme hali isteyerek oluşmuştur.
4. *Göre* edatı kendinden önce –A verme hali isteyerek oluşmuştur. İsimlerin ve zamirlerin verme hali ile oluşmuş.

İyelik eki isim unsuruyla birleşen edatlar.

1. *Gibi* edatı kendinden önce iyelik eki isim unsuruyla birleşerek oluşmuştur.

2. *adar* edatı kendinden önce iyelik eki isim unsuruyla birleşerek oluşmuştur.
3. *İçin* edatı kendinden önce iyelik eki isim unsuruyla birleşerek oluşmuştur.
4. *Bile* edatı kendinden önce iyelik eki isim unsuruyla birleşerek oluşmuştur.
5. *İle* edatı kendinden önce iyelik eki isim unsuruyla birleşerek oluşmuştur.

İlgi eki isim unsuruyla birleşen edatlar.

1. *Gibi* edatı kendinden önce ilgi hal eki ile birleşerek oluşmuştur.
2. *İçin* edatı kendinden önce ilgi hal eki ile birleşerek oluşmuştur.
3. *İle* edatı kendinden önce ilgi hal eki ile birleşerek oluşmuştur.
4. *Bile* edatı kendinden önce ilgi hal eki ile birleşerek oluşmuştur.
5. *adar* edatı kendinden önce ilgi hal eki ile birleşerek oluşmuştur.

Yukarda grldėđ gibi iyelik eki isim unsuruyla birleşenler aynı zamanda ilgi hali eki ile birleşerek oluşabilmektedir. Sadece ikinci maddedeki adar edatının bu örneğine rastlanmamıştır.

İncelenen nüshalarda yalın halde kullanılan edatlar.

1. *bigi* edatı yalın halde kullanılmıştır.
2. *deñlü* edatı yalın halde kullanılmıştır.
3. *emsali* edatı yalın halde kullanılmıştır.
4. *misal* edatı yalın halde kullanılmıştır.
5. *mukbil* edatı yalın halde kullanılmıştır.
6. *gibi* edatı yalın halde kullanılmıştır.
7. *adar* edatı yalın halde kullanılmıştır.
8. *dapa* edatı yalın halde kullanılmıştır.
9. *için* edatı yalın halde kullanılmıştır.
10. *acep* edatı yalın halde kullanılmıştır.
11. *dağı* edatı yalın halde kullanılmıştır.
12. *od* edatı yalın halde kullanılmıştır.
13. *oğ* edatı yalın halde kullanılmıştır.
14. *tamu* edatı yalın halde kullanılmıştır.
15. *ne...ne* edatı yalın halde kullanılmıştır.
16. *yağud<yağod* edatı yalın halde kullanılmıştır.
17. *ya...ya* edatı yalın halde kullanılmıştır.

18. *handa*, *ķanda* edatı yalın halde kullanılmıştır.
19. *kanđı*, *ķankı* edatı yalın halde kullanılmıştır.
20. *hanı*, *hani*, *ķanı* edatı yalın halde kullanılmıştır.
21. *mu/mı/mi* edatı yalın halde kullanılmıştır.
22. *ne* edatı yalın halde kullanılmıştır.
23. *niķe*, *nece* edatı yalın halde kullanılmıştır.
24. *kere* edatı yalın halde kullanılmıştır.
25. *girü* edatı yalın halde kullanılmıştır.

İncelenen nüshalara göre en sık tercih edilen edatların kullanım sıklığı şöyledir. İle, içün, bile/birle ve gibidir. Toplam örneklerin %22'si ile, %15'si içün, %15'si gibi %10'ü bile/birle edatları oluşturmaktadır.

Bu alışmada Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış satır altı kuran tercümeleri incelenmiş ve Cevahirül- Asdaf satır altı Kur'an tercümesi, Manisa Nüşhası satır altı Kur'an tercümesi ve Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi satır altı Kur'an tercümesi E.Y. 84/176 nüshasında geçen edatlar tespit edilmiştir. Daha sonra her bir edat türüne örnek verilmiştir. Edatların kendinden önce isme hangi ekle bağlandığı tespit edilmiştir. Hangi edatın hangi eki aldığı alt başlıklarla belirtilmiştir. Sonuç kısmında Türkçe ve yabancı kökenli edatlar tablolalıştırılarak ayrı ayrı belirtilmiştir. Yine sonuç kısmında edatların kullanım sıklığı yüzde olarak verilmiştir. Edatlar kendinden önce hangi eki aldığı ve edatların yalın halde kullanımları sonuç kısmında belirtilmiştir. Bu çalışmanın bilim dünyasına faydalı olması dileğiyle saygılarımla.

Tablo 1**4.1. Tespit Edilen Edatların Köken Tablosu****4.1.2. Türkçe Kökenli Edatlar**

Türkçe Kökenli Edatlar	Cevhirül Asdâf Kur'an Tercümesi	Manisa Kur'an Tercümesi	Sivas Kur'an Tercümesi
artuk	artuk	artuk	artuk
özge	özge	özge	özge
bigi	bigi	Ø	Ø
deñlü	deñlü	Ø	Ø
gibi	gibi	gibi	gibi
aşağa	aşağa	aşağa	aşağa
berü	berü	berü	berü
degin	degin	degin	degin
öñ	öñ	öñ	öñ
yaña	yaña	yaña	yaña
aşağa	aşağa	aşağa	aşağa
karşu	karşu	karşu	karşu
dapa	Ø	Ø	dapa
içün	içün	içün	içün
Ötürü,ötrü	ötürü	ötürü	ötürü
göre	göre	göre	göre
birle	birle	birle	birle
bile	bile	bile	bile
ile	ile	ile	ile
dağı	dağı	dağı	dağı
oğ	oğ	Ø	Ø
tamu	tamu	Ø	Ø
ne...ne	ne...ne	Ø	ne...ne
yâ... yâ	yâ... yâ	yâ... yâ	yâ... yâ
Hangı< kanğı< kanğı	kanğı	kanğı	kanğı
hanı, hani< kanı	hanı, hani< kanı	hanı, hani< kanı	hanı, hani< kanı
qanda	qanda	qanda	qanda
mu / mı / mi	mu / mı / mi	mu / mı / mi	mu / mı / mi
ne	ne	ne	ne
niçe, neçe	niçe, neçe	Ø	Ø
girü	girü	Ø	girü

Bir nüshada olup diğer nüshalarda olmayan edatlar için “Ø” işareti uygun görülmüştür.

Tablo 2**4.1.3. Yabancı Kökenli Edatlar**

Yabancı Kökenli Edatlar	Cevhirül Asdâf Kur'an Tercümesi	Manisa Kur'an Tercümesi	Sivas Kur'an Tercümesi
ğayrı (Arapça)	ğayrı	ğayrı	ğayrı
berâber (Farsça)	berâber	berâber	berâber
emsâli (Arapça)	emsâli	Ø	Ø
mişâl (Arapça)	mişâl	mişal	Ø
muķabil (Arapça)	muķabil	Ø	muķabil
ķadar (Arapça)	ķadar	ķadar	Ø
Aceb (Arapça)	aceb	aceb	aceb
ķod (Farsça)	ķod	Ø	ķod
yâķûd (Farsça)	yâķûd	yâķûd	yâķûd
kere (Arapça)	kere	Ø	Ø

Bir nüshada olup diğerk nüshalarda olmayan edatlar için “Ø” işareti uygun görölmüştür.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M. (2019). *İlk Kur'an çevirilerinin dili üzerine bir karşılaştırma. Atebetü'l-Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu (28-30 Haziran 2018, Ankara), Yeni Türkiye*, 105 (İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı -1), 386-398.
- Ata, Aysu, *Türkiye İlk Kur'an-ı Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Dizin*, Ankara, TDK, 2004.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınevi.
- Coşgun, G. (2017). İran Meşhed kütüphanesindeki Türkçe satırarası Kur'an tercümeleri ve 2229 numaralı tercüme. *TÜLED (Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi)*, 1, 15-34.
- Delice, H. İ. (2017). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Delice, H. İ. (2018). *Türkçe Söz Dizimi*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Demiray, Kemal (1968). "Edatlar Üzerine". *Türk Dili*, 18 (199), s. 13-15.
- Deny, Jean (2012) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Kabalacı Yayınları.
- Doğan, Nuh (2014). "Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı". *Dil Araştırmaları*, 15, s. 105-119.
- Efendioğlu, Süleyman (2007). "Edatların Sınıflandırılması". *Erciyes Dergisi*, 30 (353), s. 27-29
- Ergin, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Gencan, Tahir Nejat (1967). "Edat Tümlerleri". *Türk Dili Dergisi*, 16 (192), s. 907911.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- İnan, A. (1952a). *Eski Türkçe üç Kuran tercümesi*. *Türk Dili*, 6, 12-15.
- Karaağaç, Günay (2009). "İlgeç Üzerine Düşünceler". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (5), s. 157-169.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Korkmaz, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK yayınları.
- Korkmaz, Z. (1962). uçun ~ üçün ~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 9 , 31-35.
- Kök, A. (2017). Türk hakanlığı dönemi ilk Türkçe satırası Kur'an tercümesi TİEM 73: İlmî keşfi ve ilmî neşri meselesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 191-211.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kuran tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2018). *Harezm Türkçesi ile yazılan Kur'an tercümesinin Meşhed nüshasında Hz. Süleyman'ın atları*. JOTS (Journal of Old Turkic Studies), 2(2), 50-69+9 sayfa tıpkıbasım.
- Solmaz, A. O. (2016). *Tokat müzesinde sergilenen bir satır arası Kur'an-ı Kerîm tercümesi*. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 439-450.
- Şimşek, Y. ve Sertkaya, O. F. (2015). Harezm Türkçesi ile yapılan Kur'an tercümelerinden Meşhed nüshası üzerine ilk bilgiler I. TEKE (*Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*), 4(4), 1382-1412.
- Tekin, T., & Ölmez, M. (2018). *Türk Dilleri*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-altı transkribeli Kur'an tercümesi TİEM73, Türkiye Türkçesi Kur'ân-ı Kerîm mealli karşılaştırmalı, 1-4; tıpkı basım Kur'an-ı Kerîm transkribeli metin, 5-6; örnekli Kur'ân-ı Kerîm açıklamalı sözlük, 7-8*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayını.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe ilk Kur'ân tercümelerinden Özbekistan nüshası satır arası TürkçeFarsça tercümeli (giriş-inceleme-metin-sözlük-ekler dizini-tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. (2017). *Türkçe ilk Kur'an tercümelerinden Meşhed nüshası satır arası Türkçe Farsça tercümeli (No. 2229) (Orta Türkçe)*. *Turkish Studies*. 12(3), 717-772.

